

**VYSOKÁ ŠKOLA KREATIVNÍ
KOMUNIKACE**

L.A.

Literární tvorba a mediální komunikace

DIPLOMOVÁ PRÁCE

**Teoretická část: Česká non-fiction literatura
pro děti**

Praktická část: *Čichám člověčinu*

Autor: BcA. Štěpánka Luhanová

Vedoucí práce: doc. Mgr. Radek Malý, Ph.D.

2023

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci zpracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité prameny a literaturu, ze kterých jsem čerpala. Stvrzuji, že všechny odevzdané výtisky mé diplomové práce se shodují s elektronickou verzí v informačním systému VŠKK a souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna veřejnosti pro účely studia a výzkumu.

V Praze dne.....

Podpis autora:

Poděkování

Mé poděkování patří především doc. Mgr. Radkovi Malému Ph.D. za odborné vedení diplomové práce a cenné připomínky, které mi v průběhu zpracování poskytl. Dále bych chtěla poděkovat organizaci SAR-DOG a respondentům Martinu Brandnerovi, Janě Volkové a Lence Havelkové, kteří se účastnili rozhovorů v praktické části diplomové práce. V poslední řadě děkuji také MgA. Danielu Kubcovi za připomínky v rámci diplomového semináře.

Abstrakt

Diplomová práce definuje danou oblast non-fiction literatury pro děti a zasazuje ji do širšího kontextu literatury pro děti. Soustředí se především na kategorii dětského čtenáře a jeho návaznost na specifické rysy, funkce non-fiction literatury pro děti a popisuje její žánrové a tematické členění. Dále mapuje dětskou non-fiction literaturu v současném českém literárním světě a komparuje vybraná díla na základě předem zvolených kritérií. Výzkum v teoretické části práce bude brán jako východisko pro praktickou část, kterou je příprava podkladů pro dětskou knihu s názvem *Čichám člověčimu*, která zpracovává téma záchrannářské kynologie a snaží se jej přiblížit dětským čtenářům.

Klíčová slova

česká non-fiction literatura pro děti, literatura faktu pro děti, non-fiction, literatura faktu, dítě, dětský čtenář, dětská kniha

Abstract

The diploma thesis defines the chosen field of children's non-fiction literature and places it in the wider context of children's literature. Focusing primarily on the category of the child reader and their relation to the specific features and functions of children's non-fiction literature, it describes its genre and thematic classification. Furthermore, it maps children's non-fiction in the contemporary Czech literature and compares selected works according to a set of pre-selected criteria. The research in the theoretical part of the thesis will be used as a starting point for the practical part, which is the preparation of the basis for a children's book called Sniffing humans, which deals with the topic of rescue cynology and tries to bring it closer to its child readers.

Key words

Czech non-fiction literature for children, non-fiction for children, non-fiction, child, children's reader, children's book

Obsah

TEORETICKÁ ČÁST DIPLOMOVÉ PRÁCE	8
Úvod	8
1. Dítě a svět literatury	10
1.1 Vymezení pojmu „literatura pro děti“	11
1.2 Pojem dítě jako entita a implicitní dětský čtenář	15
1.3 Identifikace dítěte, referenční hrdina a hodnotící aspekt v LPD	21
1. 4 Funkce LPD a její specifické rysy	24
1. 5 Vývoj dítěte ve vztahu k četbě	27
2. Non-fiction literatura pro děti	31
2.1 Vymezení pojmu „non-fiction literatura pro děti	31
2.2 Specifické rysy NFLPD	34
2.3 Žánrové a tematické členění NFLPD	37
2.3.1 Zdroje NFLPD	37
2.3.2 Žánry NFLPD	38
2.3.3 Tematické členění NFLPD	40
3. Interpretační analýza vybraných titulů	43
3.1 Proč psi jezdí do práce? Aneb psí profese, jak je (ne)známe	43
3.2 Gorilí táta v Africe	46
4. NFLPD a její současné problémy	49
4.1 Vymezení NLPD v současné literární teorii	49
4.2 Problematika estetické funkce a hodnotícího aspektu	50
4.3 NFLPD v současnosti	51
5. Aplikování zkoumaných pojmů v praktické části – Kniha „Čichám člověčinu“	54
Závěr	56
PRAKTICKÁ ČÁST DIPLOMOVÉ PRÁCE	57
Čichám člověčinu	57
Úvod	57
I. ODDÍL KNIHY	58
Malý velký začátek	58

Dolů do dolu!	60
Hledáme na zásahu!	62
Sutinové dobrodružství	64
II. ODDÍL KNIHY	67
Několik slov o vyhledávání osob s využitím záchranářských psů	67
Pes musí mít z práce radost, ale to je především na jeho pánovi, říká psovodka Jana Volková	77
Výcvik záchraného psa leží především na figurantovi, popisuje výcvikář Martin Brandner	79
Závěr	82

TEORETICKÁ ČÁST DIPLOMOVÉ PRÁCE

Úvod

Vymezování pojmů vztahující se k literatuře pro děti je problematické, stejně jako pojem *literatura pro děti* sám o sobě. Literatura pro děti se na rozdíl od jiných odvětví opírá o svou účelnost, a tou je primárně spojení s jejími čtenáři, dětmi. Samotná problematika dítěte v rámci dětské literatury se rozvíjí a překračuje i její hranici do interdisciplinární roviny. Práce si dává za cíl tyto problematiky zkoumat a přenést je do oblasti non-fiction literatury pro děti. Děti jakožto čtenáři se liší v mnoha vrstvách od dospělých čtenářů, ale také v rámci své vlastní skupiny.

Tato diplomová práce je rozdělena do pěti kapitol, v nichž se snaží pokrývat jednotlivé prvky non-fiction literatury pro děti. V první kapitole s názvem „Dítě a svět literatury“ se soustředíme především na vymezení obecného pojmu LPD a definování kategorie dítěte. V rámci definování implicitního dětského čtenáře se práce bude vztahovat také k funkcím textu a vztahu čtenáře k příběhům v souvislosti s dětským vývojem.

V druhé kapitole s názvem „Non-fiction literatura pro děti“ se budeme zabývat vymezením základních pojmů, specifickými rysy této oblasti literatury a jejím žánrovým a tematickým členěním.

Ve třetí kapitole „Interpretační analýza vybraných titulů“ popíšeme dva tituly (*Proč psi jezdí do práce? Aneb, psi profese, jak je (ne)znáte a Gorilí táta v Africe*) a na jejich interpretaci aplikujeme pojmy z předchozích kapitol a poukážeme na specifické rysy textů.

Čtvrtá kapitola se zabývá současnými problémy non-fiction literatury pro děti. Popisuje její neukotvení v současné literární teorii, problematiku estetické funkce textu a hodnotícího aspektu dětí a mapuje také NFLPD na současném českém literárním světě.

V páté kapitole je pak nastíněno aplikování zkoumaných pojmů do praktické části diplomové práce. Praktická část se věnuje konkrétnímu konceptu knihy pro děti – *Čichám člověčimu*, zprostředkovávající příběhy z inspirované skutečnými událostmi z oblasti záchranářské kynologie.

Pro napsání knihy je výchozí sběr příběhů konkrétních záchranářských psů, který bude podáván formou vhodnou pro mladší děti a bude je seznamovat s prací záchranářského psa.

Dalším aspektem je zaměření na vztah dítěte a dospělého při četbě a na její didaktickou funkci. Zároveň poukazujeme na to, že děti mohou v rámci recipování literatury zprostředkovávat naučnou formou příběhy podle skutečných událostí, a tím si rozšiřovat znalosti dané problematiky. Návrhem řešení jsou podklady pro knihu, která by otevírala záchranářskou kynologii jak dětem, tak dospělým, kteří knihu s dětmi čtou (rozdělena na dva oddíly a doplněna o fotografické přílohy a ilustrace). Téma práce bylo vybráno na základě osobní zkušenosti se záchranářskou kynologií a tréninkem záchranářského psa. Výsledky práce jsou přínosné především k vytvoření podkladů pro vydání knihy pro děti.

1. Dítě a svět literatury

Kniha pro děti je nejen v literární teorii, ale také v lidském životě do určité míry opomíjena. Dospělí čtenáři jí nevěnují dostatek pozornosti, přestože právě kniha pro děti byla (a stále je) klíčovým prvkem v jejich cestě literárním světem. Jedná se o úplně první seznámení se světem literatury, které vede k jeho následnému objevování, zkoumání a rozšiřování. Literatura pro děti (dále jen jako LPD) tak výrazně přispívá na formování dětského světa, protože se pro dítě stává zdrojem mnoha informací.

Literární teorie v minulosti nevěnovala soustavnou pozornost této oblasti. Důvodem může být to, že byl tento typ literatury vnímán jako něco jednoduššího, prostého. V posledních desetiletích se nejen ukázalo, že literatura pro děti je svébytným polem vhodným k rozsáhlejšímu a hlubšímu zkoumání, ale také, že se jedná nikoliv o jednoduchou, nýbrž značně komplikovanou oblast.

Můžeme si zde pokládat základní otázku „Co jí činí tak komplikovanou?“. Důvodem jsou problémy metodologické povahy a vymezení předmětů zkoumání. Na základě různých aktů zkoumání se z této oblasti stalo konfliktní pole, v němž se střetávají názory. Jako příklad můžeme uvést nesrovnalosti ve vymezení LPD, konflikty v pojmu „dítě“ či i v samotném pojetí „dětská literatura“. LPD je těžké definičně nahlédnout také proto, že nabývá charakteru interdisciplinárního studia, kvůli svému sociálněkulturnímu fungování.

Přes všechny tyto problémy se stává stále více předmětem zájmu literárních teoretiků. V této kapitole si určujeme, že pro nahlížení na non-fiction literaturu pro děti, je důležité se opřít o obecné pojmy, které nám nebudou toto pole více komplikovat, ale naopak pomohou k jeho lepšímu pochopení. V první řadě je klíčové si vymežit LPD a soustředit se především na její účel – tedy to, že je věnována dětem, soustředíme se tedy na vztah dítěte a literatury (z pohledu dítěte a jeho hodnotícího aspektu a zároveň z pohledu literární teorie).

Cesta k nalezení odpovědi na otázku „Co činí oblasti literatury pro děti tak komplikovanou?“ je tedy neodmyslitelně spojena s cestou k bádání po tom, co LPD je a zároveň také s cestou samotné knihy pro děti, která se snaží nalézat své dětské čtenáře.¹

¹ Chambers 1997, s. 83.

1.1 Vymezení pojmu „literatura pro děti“

Non-fiction nebo-li literatura faktu zaujímá během posledních desetiletí významné postavení v literární tvorbě a ocitá se na vzestupu také v oblasti literatury pro děti a mládež. Abychom mohli definovat tento pojem, musíme se nejprve zaměřit na pojem širší, a tím je literatura pro děti mládež (LPDM).

Jedná se o pole definičně rozmanité a těžce uchopitelné. Pojmy jsou přebírány ze sfér sociologických a jsou vymezovány prostřednictvím implicitního a explicitního čtenáře (viz. 1.2). Stávají se ale zdrojem mnoha problémů. Prvním takovým problémem je vymezení LPDM a LPD.

„V české terminologii kolísá termín literatura pro děti a termín literatura pro mládež, podobné kolísání nalézáme i v pracích cizojazyčných. Jde o podvojnost spíše formální, pokud rozlišení neslouží k bližší specifikaci. Pro přesnost užíváme označení pro děti a mládež tam, kde máme na mysli celek této literatury a označení pro děti máme-li na mysli tvorbu pro čtenáře nižšího věku.^{2 3}

Jaroslav Toman ve své publikaci *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury* uvádí, že LPD je pojem, který označuje oblast literární tvorby záměrně určené věkově vymezenému okruhu nedospělých posluchačů a čtenářů nebo se jedná také o oblast umělecké literatury, původně psané pro dospělé, ale recipované dětmi a mládeží.⁴

V jeho definici ovšem nacházíme určité nedokonalosti. V první řadě zde není postihnout rozdíl mezi pojmy „dětská literatura“ a „literatura pro děti“ a mezi problematikou intencionálních a neintencionálních literárních děl pro děti.

Synonymně s termínem „LPD“ je užíván termín „dětská literatura“, který je ovšem nepřesný. Pojem „dětská literatura“ je užíván především v anglofonním prostředí, tato varianta má ale jiný akcent a poukazuje na fakt, že v tomto smyslu literaturu děti tvoří nebo jim patří.⁵

² Nezkusil, Chaloupka, s. 100.

³ V této problematice se určití autoři liší. Z hlediska rozsahu této práce budeme vysvětlovat a dále používat termín „literatura pro děti“, přestože mají mladiství potenciálně jiná specifika oproti čtenářům mladším, v našem obecném termínu je zahrnujeme pod kategorii dětí a dále se jim věnujeme pouze v rozdělení do kategorií (viz. kap. 1.5)

⁴ Toman, s 98.

⁵ Lukavská, s.13

„V rámci čtení bychom pak LPD mohli vymezit tím, co by děti měly číst a co děti skutečně čtou.“⁶ To se vztahuje k záměru, s nímž je dané dílo psáno. Intencionální LPD je záměrně psaná pro děti, neintencionální není záměrně psaná pro děti, nýbrž dětmi „přisvojena“, v rámci jejich sociální skupiny je o ni zájem.

Nezkusil toto rozdělení v publikaci *Vybrané kapitoly dětské literatury I* doplňuje o komentář:

„Uvědomujeme si přitom ovšem, že v řadě případů (zejména v české literatuře 19. století při včleňování folklóru do písemnictví) nebyla z autorského hlediska otázka záměru vyhraněná tak jednoznačně, že by dětský čtenář byl jako potencionální čtenář chápán vedle čtenáře dospělého.“⁷

Z hlediska historie byla literatura intencionální psaná především za účelem své výchovné funkce, jednalo se často o studijní materiály. Tyto typy textů byly psány především autory, kteří si uvědomovali jejich praktickou potřebu a nezbytnost (v minulosti to byli například učitelé, kněží a další). Problém byl ovšem ve formě těchto textů, protože zmíněné profese často „nevládli perem právě nejlépe.“⁸ Upřednostňována zde byl především pragmatický charakter a chápání společenských funkcí literatury pro děti. Stal se z ní tedy především nástroj učení dětí, sloužící ke studiu a rozšiřování informací (často spojených s mravními či náboženskými aspekty). Právě zde se ale objevují první kořeny oblasti LPD jakožto svébytného literárního pole.

Toto chápání literatury pro děti a upřednostňování naučné funkce mělo za následek to, že tato literatura byla určena pouze určitému menšímu výseku dětí – především těm, které dosahovali určitého stupně vzdělání (gymnazistům, dětem, které disponovali soukromými učiteli aj.). Umělecká dobová tvorba pro děti zde ovšem také měla své místo, ale omezeně. Autoři LPD zaujímali stanovisko, že literatura pro děti by měla být „jednodušší“ než pro dospělé čtenáře. Toto stanovisko šlo spíše ruku v ruce s tehdejšími omezenými znalostmi na poli dětské psychologie – dítě je jednodušší, potřebuje tedy „menší“ literaturu. Z hlediska znalostí dnešní moderní psychologie vycházíme z toho, že dítě jako prvek není „méně komplikovaný“ než dospělý, nýbrž jinak definovaný a klade tedy na text rozdílné nároky (například jednoduchost ve smyslu jazykové roviny, jazyková stručnost, přesnost, pestrost nebo volba jazykových prostředků blízkým dětské slovní zásobě).

⁶ Šidák 2013, s. 219.

⁷ Chaloupka, Nezkusil 1976, s. 89.

⁸ Chaloupka 1976, s. 15

Chudost uměleckých hodnot, stejně jako chudost životních významů, představ, norem atd. se objevovala v počátcích intencionální literatury pro děti a mládež jako nejsnáze se nabízející způsob jednoduchosti.⁹

V této s mírnou nadsázkou řečeno „době omezování dětského čtenáře“ vedle zjednodušování hrálo roli i omezení na poli estetických hodnot prvních knih pro děti – jednalo se o již zmíněné upřednostňování naučné funkce, pragmatičnosti či funkce společenské.

Na našem území a stejně tak ve světě jsou počátky LPD spojeny s tím, že si knihy pro děti těžce nalézaly cestu k dětským čtenářským zálibám, nerespektovaly ontogenezi vývoje dítěte, mentální strukturu jeho motivací, zájmu a postojů.

Na počátku bylo dítě chápáno především jako součást společnosti a čtenářský kontext pro děti se ve společnosti vyvíjel pomalu. Literatura v počátcích je tedy spojována s výchovným a zábavně vzdělávacím působením, které bylo určeno převážně lidovým vrstvám a dále se rozšiřovalo.

„V českém literárním kontextu je demokratizační charakter vzniku a rozvoje literatury pro děti a mládež zvlášť patrný, protože její vznik a rozvoj probíhal od počátku souběžně s širším proudem obnovy a u tváření české národní kultury vůbec.“¹⁰

Zlom u nás i ve světě přichází s příchodem několika zásadních děl a ukotvením žánru pohádky. Otakar Chaloupka tento zlom charakterizuje jako „překonání propasti mezi společenskou potřebou a uměleckou hodnotou. Uvádí zde dvě díla hodná vyšší pozornosti – *Pohádky bratří Grimmů* (r. 1812) a *Pohádky vyprávěné pro děti* od Hanse Christiana Andersena (r. 1839).¹¹

V první řadě je nutné si položit otázku „Proč tuto propast dokázaly překonat právě pohádky?“ Žánry převzaté z folklórní literatury se tímto odlišovaly a spojitost textů byla fixovaná nejen v sociálních, ale také v uměleckých polohách žánru. Právě pohádky měly rozdílný vývoj – nevyrostaly ze snah konkrétních autorů, nedocházelo zde k problému

⁹ Chaloupka 1976, s. 17.

¹⁰ Tamtéž

¹¹ Chaloupka, s. 18.

neustálého přizpůsobování dětskému čtenáři, nýbrž pohádka navazovala na svou žánrovou kontinuitu „pohádkářství“.

Andersen, bratři Grimmové, později v Čechách Erben, Němcová a ostatní velcí pohádkáři autorské slovesnosti nestáli nikdy tak akutně a nepřipraveně před problémem násilného přizpůsobování dítěti a deformujícího zjednodušování, jako před ním stála ostatní literatura pro děti.¹²

Přestože se pohádka (lidová, folklórní i autorská) rozlišovala na dvě větve – pro děti a pro dospělé – nebyla tu tak znatelná odcizenost. Pro pohádky obou charakterů byly užívány shodné jazykové prvky, postupy i motivické stavby. Díky tomu vznikaly u pohádek i široké kulturní možnosti a zapříčinilo to také důležitý přesun z mravokárné, didaktické sféry do sféry umělecké.

Pokud se zaměříme na hodnotovou platnost díla v trvalém charakteru, dosahuje jí jen určité množství knih. Je zde citelná návaznost na čtenáře - to co se čtenáři líbí, nabírá hodnotové platnosti (ať už se jedná o literaturu intencionální nebo neintencionální). Jako příklad můžeme uvádět *Robinsona Crusoe* nebo *Toma Sawyera* v návaznosti na oblíbenosti dobrodružných příběhů. Tyto díla s hodnotovou platností ovšem může rozdělovat i mnoho let.

Kořeny dětské literatury jakožto svébytného literárního pole hledáme na přelomu 18. a 19. století. Pro toto období byla primární společenská demokratizační funkce spojená s absencí uměleckých hodnot. Postupem let se tato absence uměleckých hodnot vyrovnávala a umělecká hodnota dala tak možnosti rozšiřovat okruh čtenářů literatury pro děti (neomezuje děti pouze na privilegované vrstvy společnosti, dává jim estetické prvky a více se otevírá jejich fantazii).

¹² Chaloupka, s. 19.

1.2 Pojem dítě jako entita a implicitní dětský čtenář

Definování dětského čtenáře v oblasti literatury pro děti je do určité míry velmi specifické. Kategorie dětského čtenáře závisí na mnoha faktorech a z hlediska svého vymezení je značně komplikovaná. Ze spojení LPD je zřejmá návaznost na kategorii „dítě“, protože konstitutivní složky LPD – „dítě“ a „literatura“ – od sebe nemůžeme oddělovat a vykládat si je dle jejich původních, na sobě nezávislých významů a poté je znovu spojit ve snaze o dosažení dokonalejšího porozumění.¹³ Je třeba je chápat ve vztahu a to ve smyslu oboustranném – vztahu literatury k dětem a vztahu dětí k literatuře.

Karín Lesnik-Obersteinová se na tento oboustranný vztah literatury a dítěte odvolává ve své studii „Co je to dětská literatura? Co je to dětství?“ a opírá o něj i definici LPD.

„Definice „literatury pro děti“ se opírá o svůj vlastní účel: chce být něčím zvláštním, aby se mohla spojit se svými čtenáři – dětmi–jimiž se, jak deklaruje, otevřeně a cíleně zabývá.“¹⁴

Také teorie dětské literatury je stejným způsobem odkázaná na dítě jako takové a opírá se o tento pojem. Existuje ovšem několik problémů, které komplikují nahlížení na tento typ literatury, příkladem je problematika „dítěte reálného“ a „implicitního (též implikovaného) dětského čtenáře.

Literární dílo je formou komunikace, která probíhá mezi mluvčím a adresátem, tedy dítětem, které autor textu oslovuje. V rámci studie Karín Lesnik-Obersteinové je „dítě“ chápáno na dvojí úrovni. Můžeme rozlišit „dítě“ jako „existující entitu“ a dítě jako „implicitního čtenáře“, tedy rozlišovat mezi subjektem literární komunikace a subjektem reálného světa.

V první řadě bychom si měli definovat pojem implicitního dětského čtenáře, který nám umožní lépe nahlížet na tento typ literatury a zároveň jej rozlišit od dětí jakožto entity nevztahující se přímo k textu literárního díla.

S pojmem implicitní dětský čtenář pracuje ve své studii s názvem „Dětský implicitní čtenář jako klíč k literatuře pro děti?“ Jana Segi-Lukavská. Poukazuje mimo jiné na to, že se tento pojem v rámci teorie LPD často neužívá a doposud nebyl prakticky reflektován a také

¹³ Karín Lesnik-Obersteinová 1999, s. 19

¹⁴ Karín Lesnik-Obersteinová, s. 13

ukazuje, že je možné tento pojem využít k definování LPD jako samostatného svébytného literárního pole.¹⁵

Karín Lesnik-Obersteinová ale poukazuje na konflikt mezi pojmy „děti“ v rámci LPD.

„...„Děti“ ze spojení „dětská literatura“ jsou konstruovány jako představy „děti“, jež nemusejí vůbec souviset s jinými „děti“ (existujícími například v rámci vzdělání, psychologie, sociologie, umění nebo reality) a pojem „literatura“ ve spojení „dětská literatura“ je zvláštní představou „literatury“, jež nemusí souviset s žádnou jinou „literaturou“ (obzvlášť pak s „literaturou pro dospělé“)¹⁶

Definovat „empirické dítě“ tedy skýtá problémy. Dětství chápeme jakožto individuální a proměnný koncept – děti se mohou lišit dle své sociální třídy, rasy, genderu, etnických kořenů, ale také napříč dějinami a kulturou.

Jaqueline Roseová vnímá dítě jakožto konstrukci, kterou pro účely nejen literární teorie používají dospělí. Ve své práci *The Case of Petr Pan* tvrdí, že dětská próza se zakládá na představě, že existuje dítě, které je tady jednoduše proto, aby mohlo být osloveno, a že je jednoduché jej oslovit. Tento fakt pak spojuje s postavou Petra Pana, která podle ní tvoří pomyslný pomník nemožnosti naplnit tento požadavek – reprezentovat dítě, mluvit k dětem, hájit je a oslovit je jako skupinu, která je poznatelná a pro knihu existuje.¹⁷

Roseová obecně přesouvá debatu ohledně literatury a dětí na pole kulturních studií, je zde ovšem opomíjena svébytnost dítěte jakožto sociální bytosti – situace se tedy liší když dojde na „reálné čtenářství“.

K problému konstrukce dítěte dospělými se vyjadřuje i Michael Foucault ve studii „Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings“, kde mluví o problematickém posunu od dítěte za něj se mluví, k dospělému, jenž má nad ním kontrolu (například v rámci pojmu dítě-konstrukt). Děti ale koncepci dospělých do jisté míry odolávají a tím se problematika kolem nich stává velmi těžce definovatelnou a mnoho teoretiků se ve svých názorech na toto téma liší.

Můžeme se ptát, proč tomu tak je – odpověď hledejme v již zmíněných vlastnostech dětí a jejich emocionální návaznosti na literaturu (viz. kap. 2.3). Důvodem odolávání dětí

¹⁵ Jana Segi-Lukavská 2018, s. 90

¹⁶ Karín Lesnik-Obersteinová, str. 15

¹⁷ Rose 1984, s. 84

konstrukcím dospělých je i mimo jiné binární opozice dospělosti a dětství, která je opět závislá na individuálních faktorech.¹⁸

Pojem implicitního čtenáře nám umožní vysvětlit vztah mezi vyprávěním a recipientem, a tím také lépe pochopit i dané potřeby dětí-čtenářů. Definování reálných dětí (nikoliv implicitních dětských čtenářů) by mělo být zkoumáno především ze stránky psychologické – zde jsou v rámci teorie značné problémy, protože při pokládání otázky definice empirického dětského čtenáře, tak nutně musíme překračovat hranice samotné literární teorie. Zkoumat vztah dítěte k literatuře je možné právě přes jeho emocionální reakce (například zda se mu daný příběh líbí nebo ne). Karín Lenik-Obersteinová tuto problematiku často opomíjí, protože dítě vnímá jako konstrukt dospělých.

K polemice s tímto názorem se vyjadřuje ve své studii „Rozkoš z nemožného. Bez dětí, bez knih, jen s teorií“ i Roderick McGillis.

„Definice pojmu dítě a dětství pochází od těch, kdo sami dětmi nejsou, a proto tyto definice nevypovídají o ničem absolutním, spíše o něčem relativním, co uspokojuje touhy a očekávání dospělých, kteří tyto definice vytvářejí. Dětské knihy neexistují, protože těmi, kdo je píšou, jsou opět dospělí snažící se vtáhnout děti do světa tak, jak ho sami vnímají.“¹⁹

Roderick McGillis nabádá k tomu, abychom se více zamýšleli na dětemi jako čtenáři a definovali si LPD „tváří v tvář publiku“.²⁰ V rámci svého publika jsou knihy pro děti stále opředeny určitými předsudky. McGillis uvádí, že dětské knihy jsou chápány jako prosté ideového a sociálního obsahu a je u nich zpochybňováno zobrazování seriózních reflexí skutečnosti a jejich vliv na formování čtenářů.

K popsání vztahu „dětí“ a „literatury“ si tedy nevystačíme ani s pojmem dítěte, jakožto modelovým konstrukt pro zobecnění určitých rysů, ale musíme se posunout blíže k četbě.

V současné době je k „dítěti“ je upírána na poli společenských i humanitních věd, ale v literární teorii není možné přebírat konstrukty jiných oborů a přímo je aplikovat, můžeme je pouze částečně zahrnovat (například v rámci vývojové psychologie dětí). Pro přiblížení se dítěti-čtenáři využijeme pojmu implicitního dětského čtenáře.

¹⁸ David Rudd 2005, s. 38

¹⁹ McGillis 1988, s. 20

²⁰ Tamtéž

Pojem **implikovaný (či synonymní pojem implicitní) čtenář** pochází ze studie Wofganga Isera, kdy v jeho studii „The Implied Reader“. V ní tvrdí, že vědecká metoda se primárně zabývá formou díla, přičemž formou se v zásadě rozumí prostředky komunikace nebo proces vyhledávání významů.²¹ Díky tomu můžeme chápat pojem implikovaného čtenáře jako stěžejní pro celou teorii LPD. K tomuto tvrzení se ve studii *Čtenář v knize* přiklání i Aidan Chambers.

„Řekl bych, že dokud nezjistíme, jak pracovat s implicitním čtenářem, budeme se neúspěšně domáhat toho, aby se vědci (nepočítaje v to několik málo z nás, kteří rozeznali jejich důležitost) dětskými knihami a dětskými čtenáři seriózně zabývali. To co dřív vědu o dětských knihách trápilo, bylo právě odmítnutí jakékoliv představy dětského čtenáře v knize těmi, kdo usilovali o uznání ve vědecké komunitě.“²²

Ve vědeckých metodách vztahujících se k LPD potřebujeme zahrnovat dětského implikovaného čtenáře jako člena týmu, někoho, kdo nebude „vyloučen“ a bude nám pomáhat lépe porozumět a nalézt čtenáře (empirického), kterého kniha přirozeně hledá.²³

Tento implicitní čtenář se ovšem nezakládá na žádné reálné existenci, neboť pouze ztělesňuje souhrn předem vytvořených orientací, které fikční svět nabízí svým možným čtenářům jako podmínky recepce.²⁴ Dle Isera text bez čtenáře postrádá sám o sobě význam, pokud není vztažen ke čtenáři, který mu význam uděluje, díky procesu čtení. Iser se ve své teorii zabývá čtenářem v obecné rovině, což skýtá určitá rizika a terminologické nedokonalosti – jako například fakt, že oproti dospělým čtenářům mají ti dětští jiná specifika.

„Z Iserova popisu vyplývá, že se autor snažil zamezit přehnané antropomorfizaci konceptu – při své argumentaci důraz klade na depersonalizovaná spojení jako textové struktury, předem vytvořené orientace, podmínky recepce apod. Velmi důsledně rozlišuje mezi čtenářem empirickým a čtenářem implicitním, který je od textových struktur neoddělitelný.“²⁵

²¹ Iser 2004, s.57

²² Chambers 2006, s. 84

²³ Tamtéž

²⁴ Iser, s. 139

²⁵ Jana Sergi-Lukavská 2018, s. 98

Na tuto neoddělitelnost navazuje Aidan Chambers v již zmíněné studii „Čtenář v knize“, kde ji do určité míry rozšiřuje a zavádí zde vztah implicitního čtenáře a implicitního autora. Znamená to tedy, že autor se ve své knize snaží vytvářet vztah se čtenářem proto, aby mohl být nalezen smysl textu. Poukazuje zde také na značnou problematiku v rámci dětských čtenářů a jejich již zmíněných specifik, kterými se odlišují od čtenářů dospělých. Referuje zde k dětským čtenářům, jakožto k „nepoddajným“

„Děti chtějí knihu, která jim bude vyhovovat, mají tendenci od autora očekávat, že je bude brát takové jaké jsou, než aby ony braly knihu takovou, jaké je.“²⁶

Chambers se přiklání k tomu, že díky pojmu implicitního dětského čtenáře mohou být knihy rozlišeny na to, zda se jedná o dětskou knihu nebo nikoliv. Není zde jasná hranice mezi autorovým zamýšleným čtenářem a implicitním čtenářem – tyto dva konstrukty v jeho pojetí do jisté míry splývají.

Přestože pojetí tohoto vztahu není dokonalé, Chambersovým primárním cílem je poukázat na důležitost implicitního dětského čtenáře a dále se snaží poukázat na to, že by nemělo docházet k opomíjení tohoto konceptu, protože hraje důležitou roli v hledání čtenářů-děti (tedy reálných, empirických).

Z hlediska určitých terminologických mezer ani Iserovo pojetí v sobě nezahrnuje potřebné prvky ve vztahu k reálným dětem. Hlavním problémem se může jevit fakt, že Iserův „implicitní čtenář přitom není určen věkem, pohlavím, vzděláním ani jinými charakteristikami, jež u reálných čtenářů mohou hrát důležitou roli.“²⁷

V závěru této kapitoly si musíme tedy uvědomit důležitost těchto problémů a komplikací na základě terminologie. Značná komplikovanost, ale nemění primární cíl definování implicitního dětského čtenáře, a tím je snaha o lepší pochopení LPD a zahrnování potřeb dětí reálných. Koncept implicitního dětského čtenáře se v určitých místech může jevit jako nedostatečný, protože nezahrnuje vnější a vnitřní dětské charakteristiky, které v tomto smyslu mohou být více směrodatné a mohou hrát větší roli než u dospělých čtenářů. Z tohoto důvodu je možné začít užívat pojem „hodnotící aspekt“ dětí-čtenářů, který by nás mohl

²⁶ Chambers, s. 86

²⁷ Jana Sergi-Lukavská, s. 98

propojovat s čtením literárního díla dětmi a zároveň navazovat na problém zahrnování vnějších a vnitřních charakteristik samotných dětí.

1.3 Identifikace dítěte, referenční hrdina a hodnotící aspekt v LPD

Na počátku této kapitoly opět stojíme před zásadní otázkou „Proč dítě kniha přitahuje?“. Pokud bychom přesně na ni přesně a v plné šíři odpověděli, mohl by zároveň existovat i určitý „návod“ pro autory dětských knih, zakládající se na tom, co děti v knize hledají. Odpověď je ovšem komplikovaná a závislá na mnoha proměnných.

Yoko Inokumová ve své studii zaměřené na psaní o menšinách v japonské dětské literatuře tvrdí, že „dítě“ má být přirozeně a bezděčně přitahováno knihami, v nichž samo sebe rozezná.²⁸ Pro ní je tedy primárním rysem pojem identifikace. Dona Nortonová v díle *Through the Eyes of a Child: An Introduction to Children's Literature* tvrdí:

„Identifikace proces, který vyžaduje vytvoření citového pouta se svým vzorem. Děti věří, že jsou jako tyto vzory se jim v myšlenkách, pocitech a povahách podobají.“²⁹

Identifikace je tedy spojována s dětskými emocemi. Zažívané pocity dětí při četbě také přispívají k jejich vlastnímu náhledu na literární dílo. Na základě těchto pocitů děti literaturu hodnotí. Pro ilustraci můžeme uvést příklad: je velmi nepravděpodobné, že by dítě hodnotilo formální náležitosti básně (počet hlásek, počet slok aj.), ale dítě se bude primárně zaměřovat na svůj pocit, tedy zda se mu konkrétní básnička líbí nebo nelíbí nebo v případě prózy, zda cítí napětí, bojí se nebo se směje. Děti v knize tedy hledají primárně emoce, utíkají do jiného fantazijního světa nebo „čtou o sobě“, identifikují se s referenčním hrdinou nebo vypravěčem.

V rámci NFLPD je jsou tyto rysy zastoupeny v podobné míře, ale jako sekundární cíl je naučná funkce, tedy předávání informací dětskému čtenáři. Pro děti je jednodušší zpracovávat informace, které jsou jim předávány prostřednictvím někoho, s nímž se mohou ztotožnit (vypravěč, referenční hrdina) a proto tyto postupy jsou vhodné nejen v obecné rovině LPD ale také k aplikování v NFLPD.

Referenční hrdina tedy dítěti nabízí dítěti určitý vzor, někoho ke komu se může vztahovat. Vidí jeho jednání a sám o něm přemýšlí. Referenční hrdina tak vstupuje do fantazie čtenáře, působí jako určité „vodítko“ pro příběh a jeho čtení. Referenční hrdinové tak splývají se světem dětí a jsou zároveň dobrým prostředkem pro autora, který si hledá cestu ke čtenáři.

²⁸ Inokuma 1998, s. 75

²⁹ Norton 2010, s. 13

Identifikace jako ústřední mechanismus emočních procesů při čtení se ale také problematizuje. Nemůže například plně vysvětlit, potenciální procesy při čtení, jakými jsou možnost učit se nové věci a nemůže ani vysvětlit plně popsat imaginaci a přenášeni lidské zkušenosti, kterou bezprostředně nezažíváme.³⁰

Zároveň se vracíme k problému, že i identifikace je pojem, který posuzují dospělí.

„Děti tedy mohou být konstruovány jako bezmocné objekty diskurzu dospělých, ale k dispozici mají také pozice subjektů, které takovému tlaku odolávají.“³¹

Děti mohou být součástí diskurzu, ale jsou zároveň bytosti žijící ve vlastním sociálním světě a s vlastním náhledem na tento svět,³² nejedná se o jednodušší entity, dítě jen zkrátka klade na psaný text jiné nároky, jinak na něj nahlíží a jinak jej posuzuje. Hodnocení je vázáno na emocionální stránku tzn. pocity, reakce a identifikaci dítěte.

Je rozdíl mezi primárním všeobecným chápáním a hodnocením textu prostřednictvím dětí a odborným hodnocením dospělých. Tyto dvě strany se bohužel nemohou nikdy setkat, přestože dospělý dítětem byl, nemůže autenticky na dílo nahlížet dětskýma očima. Proto zkoumání ohledně LPD zaměřuje i na hodnotící aspekt dětí.

Tento aspekt nám pak může osvětlit otázku, jak zpřístupnit knihy čtenářům tak, aby jednotlivá díla byla dětmi oceňována, ale aby také dětem pomohla stát se lepšími čtenáři. Oceňování děl, tedy jejich hodnota, je určována prostřednictvím čtenáře a jeho naplňování potřeb.

„Existují situace, které vyvolávají silnou emoční odezvu, aniž v ní je zjevně přítomen faktor s bezprostředním vztahem ke konkrétní potřebě.“³³

Hodnota literárního díla pro děti lze odvozovat od čtenářských potřeb a mimo jiné se jedná také o spojení estetických a mimoestetických prvků. V LPD je tato problematika

³⁰ Karín Lensnik-Obersteinová, s 31.

³¹ Tamtéž

³² David Rudd, s. 38.

³³ Nezkusil, s. 63.

modifikovaná specifíčností svého adresáta, omezuje svou působnost na děti, ale vyvolává soudy nad všeobecnou hodnotou i ve světě dospělých.³⁴

Ostatně k problému naplňování dětských potřeb a hodnotě literárního díla se v *Literárních novinách* ve stati „Kritika a verše pro nejmenší“ odkazuje i český básník a spisovatel František Hrubín.

„Ať už jde o prosté říkadlo, o krátkou básničku, o veselou nebo vázanou pohádku veršem, má si kritik nejprve položit tuhle otázku: Je to zbásněno opravdu z nitra dítěte, opravdu na přání, které třeba ani nevyslovilo, které však jsme uhádli?“³⁵

Podstata konkrétních literárních kvalit je určována především na základě toho, jaký vliv má mít kniha na dítě a samotná literatura pro děti se pak definuje jako něco, co plní potřeby dětských čtenářů. Na uspokojování těchto čtenářských potřeb se podílí všechny funkce literárního díla. Umělecké dílo je hodnotné tehdy, když plní své funkce a je hodnotné proto, že plní tyto funkce.³⁶

³⁴ Nezkusil, s. 78.

³⁵ František Hrubín, „Kritika a verše pro nejmenší“. *Literární noviny*, 1995, roč. 05/7, str. 42.

³⁶ Nezkusil, s. 78.

1. 4 Funkce LPD a její specifické rysy

Funkce literatury pro dospělé a literatury pro děti jsou si odpovídají a zároveň dochází k jejich míšení a prolínání.³⁷

„Literatura pro děti a mládež se neliší od literatury pro dospělé ani tak svými funkcemi - ty jsou v zásadě stejné v obou oblastech - jako spíše různou vzájemnou vahou těchto funkcí, jejich odchylným zaměřením a obsahovou náplní.“³⁸

Pokud bereme dětského čtenáře a jeho potřeby v plném komplexu, ve všech souvislostech a vzájemných vazbách, musíme také vystihnout i vztah jednotlivých funkcí v konkrétních uměleckých textech i v literatuře jako obecném celku.³⁹

„V literárním díle není možné od sebe jednotlivé funkce oddělovat, působí vždy souběžně jako možnost tohoto díla, byť v určitých situacích mohou některé z nich ustoupit do pozadí a jiné se stát složkou dominantní.“⁴⁰

Rozlišení těchto funkcí v rámci literatury pro děti se věnovali teoretikové Vladimír Nezkusil a Jaroslav Toman. Pro účely této práce je příhodnější Nezkusilovo rozdělení, protože je obsáhlejší a zároveň více pokrývá problematiku estetické funkce. Jaroslav Toman naopak ve své práci s názvem *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury* uvádí kromě funkcí, které jsou shodné s Nezkusilovým rozdělením, ještě funkci informativní, kde jde primárně o schopnost literárního díla poskytovat, poučení a poznání (v tomto slova smyslu je synonymní k pojmu naučné funkce).

Postihnout specifickou literatury pro děti a mládež znamená uvědomit si ty faktory, které odpovídají v úplnosti na potřeby dětského čtenáře. To znamená pochopit podobu funkcí této literatury, vystihnout dialektický vztah těchto funkcí v jednotlivém uměleckém textu i v literatuře jako celku, vidět tyto

³⁷ Čeňková 2014, s. 12.

³⁸ Nezkusil, s. 41.

³⁹ Nezkusil, s. 39.

⁴⁰ Nezkusil, s. 44.

funkce jako základnu umožňující seberealizaci dítěte ve vlastním světě i jeho vrůstání do světa dospělých.⁴¹

V knize *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I* se Nezkusil opírá o primární opozici funkce praktické a estetické, tyto funkce vnímá pro dětského čtenáře jako zásadní.

Funkce praktická má činný vztah ke skutečnosti. V praxi to znamená, že je spojena s nějakým činem, tedy například říkadlo, které uvádí návod, jak plnit určitý úkol (Nezkusil zde uvádí říkadlo spojené s tradicí otloukání píšťalek⁴²).⁴³

Funkce magická je velmi specifická, protože stojí na pomyslné škále mezi funkcí praktickou a funkcí estetickou. „Magická funkce vychází z magického vztahu ke světu, tj. připisování fantastických, nereálných příčin skutečným účinkům“.⁴⁴ Objevuje se často v pohádkách a je spojována s přírodní silou, nadpřirozenem a užíváním kouzelných formulí.

Funkce estetická je pro LPD klíčová a svou důležitostí „pohlcuje“ funkce ostatní. Zasahuje především do emocionální složky dítěte, do jeho pocitů a imaginace, díky níž je schopno vyvolávat estetický zážitek.

Další funkce bychom mohli charakterizovat jako mimoestetické, jsou jimi funkce **poznávací, resp. didaktická** (soustředí se na předávání informací), **fyzilogická** (snaží se dítěti pomoci s výslovností obtížných hlásek nebo skupin hlásek), **etická** (zaměřuje se na poučení o základních normách lidských vztahů), **společenská** (ovlivňuje dětské chápání lidské společnosti) nebo například specifičtější **funkce formativní**.

„Formativní funkci literárního díla chápeme pouze jako podíl literárního díla (abstrahovaně od jeho filosofického a estetického aspektu, tj. redukcí pouze na jeho psychologický obsah) na formování identity dítěte a na jeho včleňování do společnosti.“⁴⁵

Na příkladu funkce formativní si můžeme ukázat oboustrannou závislost mezi dítětem a textem, protože formativní funkce textu závisí také na tom, k jakému dítěti se má vztahovat. Proměna dítěte je zároveň proměnou literatury, o níž jeví potenciální zájem. Již víme, že dítě

⁴¹ Chaloupka, Nezkusil, s. 112

⁴² Otloukání píšťalek je technika výroby píšťalky. Z prutu se seřízne část, otluče se až do poškození kůry, kde vznikne skulina a poté píšťalka vydává charakteristický zvuk.

⁴³ Nezkusil, s. 42.

⁴⁴ Tamtéž

⁴⁵ Nezkusil, s. 42.

klade na text jiné nároky než dospělý, ale nyní stojíme před skutečností, že i různé děti na různé texty kladou rozdílné nároky a proto je důležité se zaměřit na vývoj dítěte vzhledem k četbě literárních děl.

1.5 Vývoj dítěte ve vztahu k četbě

V jedné z prvních kapitol jsme se zabývali definicí dítěte jako entity a dítěte jako čtenáře. V rámci těchto pojmů se setkáváme se zobecňováním, ale literární teorie jakoby opomíjela fakt, že potřeby dětí ve vztahu k četbě se vyvíjejí, stejně jako dítě samotné. Literární dílo dítěti pomáhá pojmenovávat svět kolem něj a již v raném věku si dítě uvědomuje, že předpokladem kontaktu s tímto světem je užívání jazykových znaků, které přejímá od dospělých.

Dětská čtenářství se ale neliší jen od dospělých, ale také od sebe navzájem: tříleté dítě potenciálně nebude mít zájem o stejnou knihu jako dítě osmileté a naopak. V této kapitole se tedy budeme zabývat vývojem dítěte vzhledem k jeho čtenářským obdobím a dopracujeme se tím k odpovědi na otázku, kde je hranice mezi dítětem, mladistvým a dospělým.

„Vývojové a ontogenetické proměny dětského čtenářství lze rozlišit, zejména tam, kde určitá čtenářská zaměření dětí jsou ve velmi těsné souvislosti s užším věkovým vymezením, např. u říkadel a rozpočítadel, dětských veršů, pohádky dobrodružné literatury či specifických oblastí literatury non-fiction.“⁴⁶

V rámci tohoto vývoje dochází také k utváření vlastní osobnosti, povahových rysů, postojů ke světu, hodnotových systémů aj. Při svém dospívání se dítě snaží nacházet v okolí vzory, podobat se, vztahovat se k někomu. Z hlediska psychologického vývoje je tedy možné rozlišit různé etapy dětského čtenářství (například jak je udává Jaroslav Toman viz. kap. 1.5).

Rozdělení do těchto etap umožňuje sledovat obecné zákonitosti v LPD, ovšem nesmíme zapomínat, že vývojové fáze jsou u různých dětí zcela individuální a závisí na mnoha dalších faktorech (například Goethe jako dítě četl Ovidiovy *Proměny*, což bychom u „běžného“ dítěte nečekali).

V minulosti se věk čtenáře silně vztahoval k přiměřenosti konkrétních knih, toto ostatně do jisté míry přetrvává stále (jako příklad můžeme uvést označení „vhodné pro děti od x let“ v tiráži nebo dokonce na obálce). Tyto označení ale dle Nezkusila „nemůžeme brát úplně doslova“. Není v nich zahrnutý čtenářský zájem či diferenciaci dětských čtenářů (nikoliv na základě věkové skupiny, ale například na základě genderu). Zde si můžeme opět připomenout

⁴⁶ Chaloupka, s. 91.

slova Jaqueline Roseové, že děti se liší také dle svých sociálních kořenů, rasy, etnicity, genderu a dalších charakteristik.⁴⁷

Tyto charakteristiky zahrnují také čtenářský zájem. Děti mají různé preference vůči žánrům – existují například děti, které jsou „fanoušky“ fantasy literatury, science-fiction, prózy s historickou tematikou, non-fiction aj.

K diferenciaci dětských čtenářů dochází také v rámci kategorie genderu. Výběr četby se často liší. Nejde to vztahovat ovšem v plné šíři, protože před pubertou se výběr do velké míry neliší, různé tituly prostupují do četby dívek i chlapců. V období dospívání je oblíbenost určitých oblastí v rámci genderu znatelnější, například dívčí romány budou mít čtenářské zastoupení převážně u dívek, zato dobrodružné příběhy budou mít čtenářské zastoupení spíše u chlapců.

Označení věku je tedy příliš účelné a většinou se vztahuje spíše ke konkrétní knize, nikoliv přímo k proměnám dětského čtenáře. Tyto proměny bychom mohli charakterizovat na základě vztahu dětského čtenáře k literatuře.

„Zkoumání dětského čtenářství a jeho proměn musí brát v úvahu také nejvlastnější kulturní a estetické úrovně vztahu dítěte k literatuře.“⁴⁸

Proměna čtenářství je vázaná na proměnu dítěte. V této proměně se mimo jiné odráží především dětské psychické změny. Při zkoumání těchto změn, opouštíme „známý“ prostor literární vědy a vydáváme se do prostoru, který má charakter interdisciplinárního studia.

„Psychologické zaměření výzkumu dětského čtenářství přirozeně zdůrazňuje ty aspekty setkání dítěte s knihou, které mají obecnější charakter – například procesy ztotožnění (identifikace) dítěte s čteným příběhem nebo s jeho hlavní postavou, procesy předjímání (anticipace) vlastní budoucnosti či procesy vyrovnání a náhrady (kompenzace) podnětů, jež dítěti chybí v reálném životě (...).“⁴⁹

⁴⁷ Roseová, s. 1.

⁴⁸ Chaloupka, s. 94.

⁴⁹ Chaloupka, s. 96.

Psychologické nahlížení na tuto problematiku není v velké míře ukotveno ve spojení s literárněvědnými postupy. Etapizace vývoje dětského čtenářství se tedy převážně v hlavních úsecích kryje s psychologickou etapizace.⁵⁰

Ve své publikaci *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury* se Jaroslav Toman zabývá vývojovými etapami dětského čtenářství a rozděluje je na: **předčtenářskou etapu** a **čtenářskou etapu**, které pak dále člení (dle věku a fází):

Předčtenářská etapa – předškolní věk

- 1. fáze – mladší (do 3 let)
- 2. fáze – starší (3 – 6 let)

Čtenářská etapa – školní věk

mladší školní věk – prepubescence

- 1. fáze (6 – 8 let)
- 2. fáze (9 – 10 let)

b) starší školní věk – pubescence

- 1. fáze (11 – 12 let)
- 2. fáze (13 – 15 let)⁵¹

Jednotlivé etapizace se liší u konkrétních autorů. Pro schematičnost budeme užívat Tomanovo rozdělení, ale je nutné podotknout, že někteří autoři etapy rozlišují například na prenatalní, novorozenecké a rané dětství od 2 do 6 let (E. B. Hurlocková) a nebo postpubescenci trvajících od 15 do 20 let (V. Příhoda).⁵²

První čtenářské zážitky se pojí s obdobím předčtenářské etapy, kdy dítě rozvíjí vlastní poznávací schopnosti, emocionalitu a mimo jiné také svou fantazii. Zároveň toto období bývá spojováno s hledáním něčeho, do čeho by mohlo „projektovat své aktivity“ (v první řadě to mohou být pouze obrázkové knížky, poté se již profilovat například jako lidová a autorská poezie a pohádky, dobrodružná próza, non-fiction literatura aj.). Tato fáze má formativní význam ke vztahu k literatuře v budoucnu.⁵³

⁵⁰ Tamtéž

⁵¹ Toman, s. 51.

⁵² Chaloupka, s. 95.

⁵³ Chaloupka, s. 105.

Tento vztah k literatuře je stěžejním prvkem především v čtenářské etapě – má vliv na čtenářskou motivaci, zájem a další faktory.

„U dětí na počátku mladšího školního věku působí obecné dispozice natolik intenzivně, že možnosti pozitivního prvního setkání s knihou jsou řádově u všech dětí – jestliže se u nich projeví málo či vůbec ne, je tomu tak obvykle proto, že došlo k nějaké chybě mimo dítě.“⁵⁴

Ve starším školním věku se již tvoří preference na základě žánrů nebo složek díla. Estetická hodnota ustupuje do pozadí před informativní složkou díla. V rámci této etapy dochází ke značným proměnám dětské psychiky z hlediska osobnostních rysů a sebereflexe.

Konkrétní období formuje čtenářské postoje, které tak procházejí proměnami stejně jako dítě. Díky bohatší znalosti literatury a jejího kontextu se dítě může profilovat rozdílně. Zároveň v jednotlivých etapách může nastat negativní prvek, chyba, která na dítě působí do takové míry, že mu naruší jeho motivaci ke čtení (například výuka literatury ve škole).

„Dítě si v procesu svého ontologického vývoje teprve postupně uvědomuje základní vztah svého vlastního já a společenské skutečnosti. (...) [tato skutečnost] v ranném dětství je prezentována jen rodinou, nejbližšími příbuznými a pod teprve později školou, kamarády atd. ještě později tím, jak se dítě v řezu je do širších společenských souvislostí, představuje si svůj budoucí život dospělého, „své já mezi lidmi“.“⁵⁵

Pro schematičnost tedy lze dětské čtenářství rozlišit věkem, v němž se odráží i vývoj dětské psychiky. Ovšem k popsání celkových proměn dítěte a jeho četby je důležité zahrnovat nejen věk, ale také vnější charakteristiky dítěte či specifické rysy přístupu dítěte ke knize (např. zájem).⁵⁶ Přestože psychologie stále neřeší otázku umělecké hodnoty dětské četby a specifické úrovně kulturnosti čtenáře, posouvá nás blíže ke komplexnímu poznání dětského čtenářství.

⁵⁴ Tamtéž

⁵⁵ Chaloupka, s. 52.

⁵⁶ Chaloupka, s. 96.

2. Non-fiction literatura pro děti

Non-fiction literatura pro děti (dále jako NFLPD) se v moderní době velice rychle rozvíjí, její produkce i čtenářský zájem mají vzestupnou tendenci. Knihy NFLPD se objevují mezi vyoskonákladovými tituly a často velmi rychle dosahují reedice a překladů.

„[Non-fiction literatura pro děti] se postupně stává rovnocennou partnerkou beletrii, a v některých zemích dokonce převládá. Lze ji pokládat i nadále za perspektivní, její trend se ve světovém měřítku stále stupňuje souběžně s tím, jak se literatura non fiction vyhraňuje co do stylů, úrovní náročnosti, námětové rozrůzněnosti (...) „Za literaturu non fiction pokládáme obvykle takovou tvorbu, která uplatňuje některé postupy umělecké slovesnosti při sdělování obsahů bezprostředně a přednostně noetického, poznávacího rázu.“⁵⁷

I přes tento fakt se nachází NFLPD na okraji zkoumání v rámci literární teorie. V následující kapitole se pokusíme nahlédnout na otázky ohledně vzestupné tendence NFLPD a jejího celkového vymezení.

2.1 Vymezení pojmu „non-fiction literatura pro děti

Vymezení pojmu NFLPD⁵⁸ je problematické stejně jako vymezení samotné LPD. Dle Nezkusila se jedná o literaturu „řádově nového typu“, která nenavazuje na dlouhou tradici.⁵⁹ V obecné definici je možné tvrdit, že se jedná o literaturu, kde jsou dominantní funkce informační a naučná, které jsou doplňovány funkcí estetickou. Informační hodnota literatury se odráží v konkrétních faktologických prvcích, které jsou dány obsahem díla, ale mimo jiné také autorským záměrem. Dle tohoto zobecnění je NFLPD je typem literatury faktu a lze na ni nahlížet skrze definování pojmu non-fiction a jeho vztažení k dětem.

Jan Lukavec ve svém článku „Česká scéna non-fiction knih: kondice, slabiny, výhledy“ uvádí, že hlavním kritériem non-fiction literatury je to, jak se staví autor daného textu ke

⁵⁷ Chaloupka, s. 37.

⁵⁸ K převzatému „non-fiction“ z anglofonního kontextu existuje v kontextu českém také mnoho synonymních pojmů, např. „literatura faktu“, nebo také „literatura neiluzivní“, „literatura faktografická“, „literatura dokumentární“, „literatura umělecko-naučná“. Tyto pojmy, které se používají jako synonymní, ovšem co do charakteru často nenaplní stejnou funkci (např. „literatura dokumentární může být vztahována pouze k výseku oblasti literatury faktu). Pro účely této práce jsme zavedli zkratku NFLPD, která ovšem není ukotvena v literární teorii.

⁵⁹ Nezkusil, s. 34.

kategorii „pravdy“ – autoři píšou a jsou přesvědčeni o pravdivosti svých faktů nebo nebo je předkládají veřejnosti jako historická nebo empirická fakta.⁶⁰

Postupy sdělování těchto faktů ve spojení s autorským záměrem a estetickou funkcí, tak zvyšují čtenářskou zainteresovanost a mají vliv na dítě. Přispívají například k nastolování dětských hodnot, vyhranění společenských či mravních postojů.

„Non-fiction literatura“ v obecném znění popisuje díla založená na této „pravdě“, to znamená vztahují se k reálnému světu, nikoliv ke světu imaginace. Je ovšem těžké tento pojem uchopit pouze z obecného hlediska i v non-fiction jsou definiční mezery. Pro účely jejího vymezení a pro účely této diplomové práce ji budeme zkoumat především ve vztahu k LPD a k dítěti jako takovému.

V definici k vymezení slouží podobně jako u LFD duální vztah „non-fiction“ a „literatura pro děti“. Tento vztah je podobného charakteru jako vztah „dítě“ a „literatura“ – tedy jedno účelově pojmenovává druhé. Pro ještě přesnější definici, bychom měli začlenit všechny tyto obecnější prvky, tedy „non-fiction“, „dítě“ a „literatura“.

Spojení těchto prvků (dítě, literatura, non-fiction) nám dává užší vymezení, určitý výsek literatury, který je ve své podstatě vysoce specifický (ať už ve vztahu k tomu, o čem referuje, tak také ke vztahu *komu* referuje).

Podle Parryho Nodelmana je také na místě pokládat si otázku, zda non-fiction pro děti není vždy do jisté míry modelována fikčními prostředky, jež z ní dělají fikci. Uvádí zde příklad kouzelníka, který vypíná a zapíná televize, tedy působí jako čistě fikční, magický prvek. Ocitáme se zde tedy na pomezí fikce a non-fikce. Fikční prvky zde fungují nejen pro svou zábavnou funkci, ale také estetickou (lábivě pro dětské publikum) a v neposlední řadě napomáhají i funkci didaktické například vysvětlení základních pojmů.

Non-fikční informace je tedy přenášena prostřednictvím fikčních postav (mluvící zvířata, pohádkové postavy), ale přesto se vztahuje k aktuálnímu světu a jako primární cíl si pokládá své publikum seznámit s danou problematikou naučnou a zároveň zábavnou formou.

Proč je v non-fikcion často užíván fikční element? Odpovědí na tuto otázku je především fakt, že dítě se lépe identifikuje s danou postavou, která k dítěti „promlouvá“. Tyto elementy mohou absorbovat non-fikční informace a představovat je dítěti-čtenáři formou,

⁶⁰ Lukavec, Jan. Česká scéna non-fiction knih: kondice, slabiny, výhledy, 2017. cit. 2023-04-20]. Dostupné z: <<https://www.czechlit.cz/cz/feature/ceska-scena-non-fiction-knih-kondice-slabiny-vyhledy/>>

kteřá je pro něj nejpřijatelnější. Situace, kterou tyto subjekty vytváří, je designovaná, aby byla především naučná. Nodelman k problematice fikčních postav v non-fikci píše:

„They [children] know them as fiction, and identify the world they live in as a place quiet different from the real world. (...) In non-fiction as in fiction, the world as described in books for young children is always fictional, always different from the world we believe to be real.“⁶¹

Je zde nutné pochopit, že přestože non-fikční kniha nese fikční prvky, bude stále označovaná jako non-fikce, protože její primární účel je předávat informace různého charakteru vztahující se ke světu, v němž žijeme – nikoliv ke světu fikčnímu (jako například pohádky).

Problematika definování světa non-fiction literatury pro děti, se opět stejně jako problematika definování samotné dětské literatury, musí opírat o svůj vlastní účel, a tím je, zpřístupnění informací dětem-čtenářům.

⁶¹ Noldeman 2008, s. 44

2.2 Specifické rysy NFLPD

Specifické rysy NFLPD⁶² do jisté míry korespondují se specifickými rysy LPD. Zřetel je kladen k psychologické stránce dětského čtenáře a na jeho rozdílnost od dospělého. Poznání světa je u dítěte stále omezeno, nedisponuje takovými zkušenostmi jako dospělý čtenář, proto se autor literárního díla musí dětskému čtenáři přizpůsobit. Autor svými literárními prostředky zasahuje do dětského světa, bere ohled i na psychologické rysy dítěte a jeho vývoj. Čím je dítě mladší, tím je tento ohled důležitější. Neznamena to ovšem, že se budou snižovat estetická kritéria textu či že se bude text jinak zjednodušovat. Jak jsme již řekli v kapitole o kategorii dítěte – dítě není jednodušší než dospělí, není zde tedy požadavek jednoduchostí či naivity. Stěžejní kategorií je čtenářský zájem, pokud je text dobře modifikován ku potřebám dítěte, je dětmi také recipován kladně.

Přizpůsobování se dětskému čtenáři má vliv na všechny kategorie literárního díla pro děti – na **obsah, formu, styl i kompozici**. Do popředí z hlediska funkcí je dána estetická a poznávací funkce (dítě se obzvláště v nižším věku ptá na otázky, je přirozeně zvědavé). Poznávací funkce je v NFLPD velmi umocněna oproti obecnějším chápání v LPD.

Neznamena to také, že by LPD měla odlišné funkce nebo obsahy než literatura pro dospělé, pouze se mění její postupy. Například příběh podle skutečné události líčený v rámci NFLPD bude mít obsahově stejné náležitosti jako příběh pro dospělé (obsahově se tedy nebude zjednodušovat), modifikovat se může například množství detailů nebo forma vyprávění, aby bylo co nejbližší svému dětskému čtenáři. Stejně tak se mohou proměňovat i postavy, na základě svých vlastností mohou být charakterizovány pouze určitým počtem znaků (například chytrý pes, pomalá želva aj.).

Důležitý je také dialog mezi autorem a jeho implicitním čtenářem. Aidan Chambers ve své studii „Čtenář v knize“ zavádí pro tento rys pojem „tón hlasu“ a „styl“.

„Tón hlasu a styl obecně velmi rychle ustaví vztah mezi autorem a čtenářem, velmi rychle vy tváří obraz implicitního čtenáře. V knihách, kde implicitním čtenářem dítě, mají autoři tendenci posílit tento vztah tím, že jich druhé já resp. jejich kniha zaujme velmi úzce zacílené hledisko.“⁶³

⁶² Pro potřeby této diplomové práce zavádíme novou zkratku „NFLPD“. Je ale nutné mít na paměti, že toto zkratka není v literární teorii pevně zavedena, zde slouží především ke zjednodušení a lepší čitelnosti odborného textu.

⁶³ Chambers, s. 91

Objevuje se potřeba autora vtáhnout svého čtenáře do knihy a tím se napojovat na dětský svět.

Také styl a jazykové prostředky, které autor užívá, mají vliv na dětský svět, tedy na celkové rozvíjení dítěte, na jeho slovní zásobu a myšlení. Výrazové prostředky jsou charakterizovány svou stručností, přesností, ale zároveň také pestrostí (zdrobněliny, dětské neologismy, volba jazykových prostředků blízkých dětské slovní zásobě aj.).

Přizpůsobování z hlediska autorského záměru podléhá také kategorie kompozice, která je charakterizovaná svou jednoduchostí, nikoliv ve smyslu obsahovém, ale spíše absencí dějových odboček a svou lineárností. Na kompozici má vliv také dynamika děje – dítě v četbě hledá především emocionální zážitek, proto i kompozice může v dětech vyvolávat pocit napětí či zvědavosti, kdy se čtenář chce dozvědět, co bude dál. Dětskému čtenáři vyhovuje také ucelený charakter kompozice, autoři tedy volí spíše harmonické závěry a nikoliv otevřené konce.

V poslední řadě i samotný obsah podléhá modifikacím autora textu. V non-fiction do tohoto obsahového přizpůsobování musíme zahrnovat také vztah k faktům. Dítě je v rámci NFLPD seznamováno nejen s fakty, ale také s myšlenkami nebo morálními poselstvími, které musí být formulovány zcela jasně a vyznívat jednoznačně.

„Otázka tvůrčích postupů a výrazových prostředků se tak stává vedle otázek obsahové sdělnosti, autenticity a přístupu k faktům pro non-fiction, a ovšem i pro kritéria jejího hodnocení, klíčovou: v non fiction nelze sice kategoricky určit „hranice možného“ v kombinacích tvůrčích metod, výrazových prostředků a forem jazykového projevu, protože non fiction jako taková je obecně z tohoto hlediska hybridní.“⁶⁴

Pojmem „hybridní“ se zde rozumí to, že umělecká, vědecká a publicistická oblast je v rámci non-fiction literatury prostupná, nemá pevné hranice, ve tvorbě se tyto oblasti často sdružují. Důležité postavení zde zaujímají etické a ideové aspekty autorova přístupu ke sdělovaným faktům (přesnost, pravdivost a jejich interpretace) a to, jakým způsobem jsou dítěti tyto fakty podávány.⁶⁵

⁶⁴ Nezkusil, s. 55

⁶⁵ Tamtéž

Ve sdělování faktů prostřednictvím literatury hraje klíčovou roli také estatická funkce, díky které dítě může tyto skutečnosti lépe přijímat. Umělecké postupy při předávání faktických informací mají vliv na důraznění svébytnosti výrazového projevu textu, osobní prožitkovost, aktualizování událostí, dialogizaci mezi čtenářem a autorem, dějové členění situací v rámci kompozice, zřetelné uplatnění autorského subjektu.

Text (nebo chceme-li spíše jeho autor) musí brát v úvahu dítě (jako entitu i jako svého implicitního čtenáře), především pak jeho rozvoj, úroveň myšlení, představ i emocionální vyspělost.

podloží.

Rysy non-fiction literatury tedy úzce souvisejí s autorským přístupem ke sdělovaným faktům a také se vztahem autora a jeho čtenáře. V obecnějším chápání dětské literatury se ukazuje, že aspekt dětského čtenáře působí na řadu klíčových tvůrčích postupů, vnitřní uspořádání díla, jazykové prvky i na obsahová sdělení textu. Modifikace se projevují i v žánrových a tematických rysech, které se v rámci oblasti non-fiction stále vyhraňují.

2.3 Žánrové a tematické členění NFLPD

V minulých kapitolách jsme upozorňovali na to, že NFLPD nemá dlouhou tradici a že zde dochází ke genologické a tematické nevyhraněnosti.

V literatuře faktu pro děti se propojují, kříží, vzájemně doplňují a na sebe navazují četné literární typy a tradice i mnoha nová, dosud ne vždy časem prověřená a petrifikovaná hledání. Působení aspektů čtenáře je zde možná ještě nápadnější než v literárních oblastech jiných, dlouhodobou přítomností V vývojevém literárním kontextu fixovaných.⁶⁶

V této kapitole se zabýváme nejprve vývojovými souvislostmi NFLPD, žánrovým členěním a tematickým členěním.

2.3.1 Zdroje NFLPD

Nejprve je důležité rozebrat obecný pojem „non-fiction literatura“ a jeho vývojové souvislosti, abychom jej mohli aplikovat do oblasti literatury pro děti. Vývojový jestli tato oblast od obecného pojmu non-fiction literatury neliší. Z hlediska žánrové a tematické výstavby ovšem ano – je do jisté míry chudší a jinak strukturovaná. Vývoj byl postupný, dle Vladimíra Nezkusila navazuje na čtyři základní zdroje: literaturu memoárovou, literaturu cestopisnou, literaturu reportážní a literaturu popularizační a naučná (zde ovšem narážíme na problém jejího rozlišení).⁶⁷

Memoáry

Řada moderních non-fiction knih pro děti přejímá některé prostupy a sdělné polohy z přímých a nepřímých memomárových záznamů (zaznamenané jako autobiografické, zápisy druhých osob či z doslechu). Ovlivňují se ovšem i naopak memoárová literatura se v některých případech stylově modernizuje pod vlivem non-fiction.

⁶⁶ Chaloupka, s. 56.

⁶⁷ Chaloupka, s. 35.

Reportáže

Z hlediska zdrojů NFLPD se vztahujeme na reportážní literaturu v moderním pojetí (z literárně-historického hlediska bychom mohli zařadit například i kramářské písně či některá „reportážní“ pohádkové vyprávění, ale pro non-fiction je primární zdroj žurnalistická reportáž a její konkrétní autoři (např. Egon Erwin Kisch⁶⁸).

Cestopis

Non-fiction akceptuje také některé výrazové prostředky cestopisu v jeho dnešním pojetí – tzn. vychází především z autorových zážitků nebo například jde o vyprávění o absolvování určité cesty aj.

Populárně naučná literatura

Jako poslední zdroj Chaloupka charakterizuje populárně naučnou literaturu a popisuje rozdíl mezi literaturou populárně naučnou odbornou a uměleckou, v němž je někdy těžké rozlišit do jaké kategorie má být konkrétní dílo přiřazeno. Tato oblast literatury nemá ovšem jasné hranice, v dnešní době je na místo tohoto rozdílu mezi lit. populárně naučnou odbornou a uměleckou, stejně citelný rozkol mezi odbornou literaturou a non-fiction.

„Odborná literatura může být víceméně neosobní, vedená pouze gnoseologickými zřeteli, usilující o maximálně úplné zvládnutí tématu, přičemž konkrétní zřetel ke čtenáři je dán nanejvýše respektováním míry jeho dosavadních znalostí o věci a schopnosti racionálně myslet. Literatura non fiction je navíc vlastní aspekt emocionální, autorský záměr stimulovat a s zintenzivnit čtenářův spontánní zájem o věc, zasáhnout jeho citové sféry, touhy, přání, záliby, postojů případně i anticipační nebo identifikační tendence jeho psychiky, nezřídka i s vědomým podtržením kompenzačního charakteru četby.“⁶⁹

2.3.2 Žánry NFLPD

Žánrové rozdělení v rámci NFLPD není jednoznačné, dochází v něm k značnému prolínání a prostupování hranic oblastí naučné a umělecké literatury. Obsahová sdělnost non-fiction je přímo genologicky vázaná na faktografické informace, které autor předává svým čtenářům.

⁶⁸ Egon Erwin Kisch (1885-1948) byl autor fejetonů, reportáží, povídek, divadelních her, románů, zakladatelská osobnost moderní literární reportáže 20. století jako samostatného literárního žánru.

⁶⁹ Chaloupka, s. 37.

Miroslava Genčiová tuto skutečnost charakterizuje skrze záměr literárního díla a charakter faktu, který je jeho prostřednictvím předáván.

V záměru se odráží naučná funkce spojená s estetickou – snaží se děti seznamovat s určitým faktickým tématem. Kryje se tak se záměrem samotného autora, který v obsahové sdělnosti často odráží svou osobní angažovanost pro dané téma.

Charakterem předávaných faktů se rozumí buď to fakta vědecká (často prezentovaná v rámci knih s technologickou tematikou), fakta jedinečná a fakta konkrétní. Prezentováním konkrétních faktů v přítomném aktuálním okamžiku se dostáváme na hranici literatury publicistické. Pokud se s těmito fakty setkáváme v chronologické uspořádanosti, nacházíme se na pomezí literatury dokumentární. Tyto oblasti se ovšem často vzájemně prolínají.⁷⁰

Rozdělení podle Genčiové se věnuje členění typu literatury dle druhů faktů, ale její rozdělení má určité mezery – například nereflektuje konkrétní funkce non-fiction literárních žánrů ani návaznost na jejich zdroje (jak naznačuje Chaloupka). Zároveň zde není ujasněná hranice literárních žánrů, přestože jsou prostupné, dle definice Genčiové se spíše vytváří v jejich rozdělení informační chaos.

Pro přehlednější rozdělení se lépe hodí členění Jaroslava Tomana, který NFLPD člení do sedmi žánrových oblastí – **memoáry, životopisná literatura, autobiografická, reportážní, cestopisná, populárně naučná a umělecko naučná próza**. V tomto rozdělení se mohou na základě tvorby knihy prolínat.

Zde se vracíme zpět k rozkolu non-fiction, který nastínil Chaloupka již při popisu zdrojů non-fiction. Tato literatura nedisponuje zcela jasnými hranicemi, přestože ji můžeme členit například na reportážní, životopisnou, umělecko naučnou a další, v rámci tohoto členění není postihnout emocionální aspekt čtenáře a estetická funkce textu.

Právě na základě užití estetické funkce v textu se můžeme dostat na členění, o němž hovoří Chaloupka jako členění na „odbornou“ a „uměleckou“ oblast. Členění na základě funkcí svou metodou do jisté míry koresponduje s Genčiovou a jejím rozdělením dle charakteru sdělovaných faktů. Dítě ovšem nemá zájem o „holá“ fakta, odborně sdělovaná a podávaná ve vědeckém kontextu. Dítě chce od textu více než to, chce získat nové informace, chce poznávat a v neposlední řadě se také bavit.

⁷⁰ Genčiová, s. 232.

Je znatelná tedy dominance estetické funkce ze strany čtenáře. Další problém se nachází ovšem na straně autora. Kdo tedy má psát non-fiction literaturu pro děti? Má se jednat o odborníka na dané téma, ale plně neovládá jazykové prostředky a nepřizpůsobuje formu dětskému čtenáři nebo se má jednat o spisovatele, který dané téma může nastudovat, ale vytváří s dětským čtenářem pevnější vazbu díky svému přístupu k textu? Odpověď na tuto otázku není jednoznačná, záleží na konkrétním díle a přístupu k němu. Ovšem z hlediska obecného náhledu platí, že dítě navazuje s autorem kontakt právě skrze estetizování faktů, díky nimž si vytváří k textu, i ke skutečnostem v něm, emocionální vztah.

V obecném hledisku se non-fiction literatura faktu pro dospělé a non-fiction literatura faktu pro děti liší ve svých přístupech k čtenáři. Právě kategorie čtenáře a autorův přístup k faktům je určující pro metody členění. Milan Jurčo to ve své stati „Hľadanie podstaty literatúry faktu“⁷¹ potvrzuje a odlišuje NF na základě „stylu autorského projevu“ na uměleckou, vědeckou a publicistickou větev NF. Toto nejjednodušší (a zároveň velmi funkční) rozdělení je v plné šíři aplikovatelné i na užší oblast NF – tedy non-fiction literaturu pro děti. V autorské tvorbě se tyto oblasti kombinují a propojují se i na stylové rovině (přijímání hovorového, publicistického, odborného či uměleckého směru) či kombinováním tvůrčích metod. Právě tyto možnosti kombinování značně komplikují genealogické rozdělení NFLPD.

2.3.3 Tematické členění NFLPD

Zahrnou velké množství témat - „v ideálním případě by totiž měla pokrýt maximum možných zájmů, postojů a orientací dětských a mladých čtenářů, a to jak z oblasti vědy, techniky, historie atd., tak z oblastí společenského dění, kultury, světonázorových a ideových principů, přičemž navíc by literatura non fiction měla u dětí a mládeže další zájmy, postoje a orientace probouzet, stimulovat a rozvíjet.“⁷²

NFLPD se od textů pro dospělé neliší ani svými funkcemi, ani tematikou – pouze na základě přizpůsobení formy a obsahu dětskému čtenáři. Tematicky se jedná o stejný svět, lidi,

⁷¹ Jurčo, M.: *Hľadanie podstaty literatúry faktu*, in: Tvar č. 11-13/1997

⁷² Chaloupka, s. 51.

osudy, pocity, ale ztvárňují se prostřednictvím vyprávění, které se lépe napojuje na dětskou fantazii a tedy i emocionální stránku dítěte.

Dominantní postavení i zde zaujímá vazba autor-čtenář, obsahová sdělnost, autorův záměr a mimo jiné také autorova schopnost interpretovat konkrétní fakta a zařazovat je do širších souvislostí.

„U autora je často zřejmá vlastní zaujatost tématem, osobní pocity, potřeba právě o tom kterém tématu, k němu se vyslovit. Zde můžeme hledat významové specifiku moderní literatury faktu a bezpochyby také největší vliv reportáž že i na jiné oblasti této tvorby.“⁷³

S tématem se pojí tvůrčí autentičnost – autor inklinuje k vyprávění o osobních zkušenostech, o svém životě či o něčem, co sám slyšel z doslechu nebo o zkrátka reflektuje téma, o němž se sám do určité míry zajímá. Příběh by měl být adekvátní vůči svému dětskému čtenáři, aby v něm projevoval požadovaný zájem. Autor musí brát v úvahu stupeň rozvoje dítěte, reflektovat si jeho potencionální myšlenky, představy a pocity pomocí svého implikovaného dětského čtenáře, autor se tedy nevyhne přesahu do psychologické sféry.

Tato problematika má za důsledek beletrizaci tématu (nebo dílčích epizod v rámci příběhu). Zvýšením beletrizace se dítě bude o text více zajímat a vzbudí se v něm také zainteresovanost v daném tématu.

I na tematické rovině se vracíme k problému autorství. Spisovatel nemusí mít k tématu hluboký odborný vztah, ale spíše se soustředit na jeho správnou formu, která bude dětskému čtenáři vyhovovat.

V současnosti se do NFLPD dostává více témat, které byly dříve určené literatuře pro dospělé. Je tedy vidět pokrok, který ilustruje fakt, že literatura pro děti a dospělé by se tematicky lišit neměla (liší se formou). Témata o našem světě by měla být otevřená každému členovi „společenského publika“.

Pro přehled v rámci tematického rozdělení NFLPD Jaroslav Tomana rozděluje na následující oblasti – vlastivědná, přírodovědná, historická, společensko-vědní, technická nebo sportovní. Členění se ovšem liší i podle jednotlivých teoretiků, tak podle zemí, kde teorie vznikají (například ruská literatura členila pouze přírodní, kulturní a náboženská témata).⁷⁴

⁷³ Chaloupka, s. 52.

⁷⁴ Toman, s. 84

Tyto skutečnosti ukazují, jak je oblast NFLPD tematicky velmi rozsáhlá. V současné době přicházejí do literatury pro děti i témata nová, rozšiřuje se tak pole působnosti i pro NFLPD.

3. Interpretační analýza vybraných titulů

Pro ilustrování jednotlivých specifických rysů a postupů v NFLPD jsme vybrali dva tituly – knihu *Proč psi jezdí do práce? Aneb psí profese, jak je (ne)známe* (kolektiv autorů, r. 2022) a knihu *Gorilí táta v Africe* (Markéta Pilátová, Marek Ždánský, r. 2021). Tyto dva tituly byly vybrány především pro jejich tematické zaměření (knihy, které se zabývají tematikou reálných zvířecích příběhů). Zúžení tohoto pole nám umožní vybrané postupy, na které zde narazíme, využít v aplikační části. Na základě tohoto zúženého pole nahlédneme v interpretaci díla na kategorie, které jsme definovali v této diplomové práci – kategorie dětského čtenáře a referenčního hrdiny, jazykové prostředky, styl a kategorii kompozice.

3.1 Proč psi jezdí do práce? Aneb psí profese, jak je (ne)známe

Kniha *Proč psi jezdí do práce? Aneb psí profese, jak je (ne)známe* byla vydaná v roce 2022 v rámci organizace „Bratrstvo psích tlapek“. Pracoval na ní kolektiv autorů – Petra Benešová, Eva Sýkorová, Dita Neudeková, Šárka Filipová a Žaneta Kögler. Autorem ilustrací je Jana Svobodová.

Dílo vzniklo jako praktická příručka canisterapeutických programů a snaží se děti seznamovat s problematikou pracovní kynologie. Popisuje jednotlivá odvětví, v nichž mohou psi působit a je obohacena také přílohou, v níž se mohou děti kreativně rozvíjet (bludiště, omalovánky, dětské sudoku, hádanky, zápisník, slovníček kynologických pojmů a další). Její primární funkcí je funkce naučná, ale velkou roli zde hraje i estetická hodnota. Snaha o přiblížení dětskému čtenáři se odráží také v ilustracích (Jana Svobodová) doprovázející jednotlivé příběhy.

Kniha je rozdělena na čtrnáct kapitol a dodatkovou přílohu. Každá kapitola se zabývá jinou „psí profesí“. V první kapitole se objevuje jezevčík, pes lovecký. Protože se může zdát lov jako tabuizované téma pro dětskou knihu je zde podáváno citlivým způsobem, ale do jisté míry se vyhýbá vyřčení o smrti lovené zvěře. Dítě by ale i s těmito tématy mělo být konfrontováno (nejlépe již od útlého věku). Stejným problémem je také popis psa vojenského, který pomáhá vyhledávat nepřítel nebo předávat zprávy vojákům - přestože se dotýká tématu války, je dítěti slovy psa vysvětleno její negativní význam: „Jsem rád, že už do války nemusíme, a snad to tak i zůstane.“ V této větě se objevuje další zásadní věc – spisovatel by

se neměl pokoušet překrucovat pravdu nebo nechat dítě zmatené. „Snad to tak i zůstane“ pro dítě neznámá, že válka nemůže přijít, ale pouze pochopí, že nyní je vše pořádku.

Dalším psím hrdinou je pes ovčácký pes, který si dává za cíl vysvětlit dětem rozdíl mezi psem „honáckým“ a „ovčáckým“. Umocňuje tak naučnou funkci, děti se učí novou věc a rozšiřují si své obzory.

Pes canisterapeutický, pes vodící, pes asistenční a pes záchranář se v příbězích snaží o přiblížení práce, která lidem pomáhá. Psi přesně popisují náplň své práce, aby si děti dokázali dobře představit konkrétní příběh. Asistenční pes zde například popisuje, jak svému pánovi podává klíče, otevírá dveře, zapíná vypínače. Popisují také své výcviky - například školku pro asistenční psy nebo výcvik v nebezpečných situacích.

Další příběhy jsou o služebním (policejním) psovi a o psovi hlídacím. V rámci těchto příběhů jsou prezentována i specifika výcviku – například, že služební pes si zvyká na střelbu z pistole nebo trénuje obranu s figurantem. Dítě má pak lepší vztah k příběhu a má radost, že se dozvídá nové věci. Někdy se k těmto novým informacím v knize vracíme, opakují se, a to má značný vliv na emocionální stránku dítěte – je na sebe pyšné, že již tuto informaci zná a má zájem dozvědět se další.

V díle nejsou specifikovány jen „profesionální“ psí profese, respektive psi služební, ale dětem je všeobecně přibližován psí svět. Jsou zde i kapitoly „V pohybu“, „Mezi písmenky“ a „Ve společnosti“. Tyto kapitoly se zabývají každodenními činnostmi psů a obrazů psa v lidské společnosti. Objevuje se zde postava Jessie, která je bišonek menšího vzrůstu a ilustruje to, že i malí pejsci mají své uplatnění.

„Vypadáme sice roztomile, ale nejsme hračky. Hodně z nás má srst uzpůsobenou tak, že po sobě nenecháváme žádné chloupky. Tomu se říká, že nelínáme.“⁷⁵

Ich-formou se osvětlují kynologické pojmy skrze postavy psů, což má zábavní funkci. Každý příběh je doprovázen básničkou. Pro děti je zvuková stránka a rytmizace textu spojená se zábavou a ozvláštňením knihy.

„Když se venku země třese, / zuří požár, vítr v lese. / Tento pes tě zachrání, / neb má na to nadání.“⁷⁶

Do příběhů jsou také vkládány specifické jazykové prostředky a tvary (například slovo „darebák“, zdvojnásobené tvary aj.), které se snaží přiblížit text dětskému světu. V mnoha

⁷⁵ kol. autorů, *Proč psi jezdí do práce?* 2022, s. 35.

⁷⁶ kol. autorů, *Proč psi jezdí do práce?* 2022, s. 22.

příbězích je přítomné také oslovování čtenářů, což má stejnou funkci. Na konci každé epizody jsou také otázky, které mohou děti rozebírat s dospělými, jež s nimi text čtou. Například: „Myslíš si, že i malí společenší pejsci by se měli cvičit? (...) Jak na ulici poznáš, že se jedná o asistenčního psa? (...) Víš co je to útulek a jak funguje? (...) Jaké psí sporty znáš?“⁷⁷

Dochází zde k propojování děje a roviny adresátů mimo knihu. Rodiče a děti tyto otázky probírají a rozvíjejí tím i osudy konkrétních psů nebo získávají nové informace. Jedná se tedy o chytrý způsob prolínání světů dětí a dospělých.

V poslední části je kreativní rubrika a za ní následuje také slovníček. V něm se vysvětlují jednotlivé kynologické pojmy (např. canisterapie, hárání, krytí, kynologie, psi s průkazem původu, psí sporty, trimování, uchovnění a další). Využívají k tomu formy slovníku, ale je opět přizpůsobena dětskému čtenáři (není příliš odborná, je vysvětlující).

„**Trimování** – Zvláštní způsob úpravy srsti, která se nevyčesává, ale vytrhává. K této úpravě srsti se používá speciální hřeben, aby to psy nebolelo.“⁷⁸

Na konci samotné knihy se nachází pár slov o organizaci „Bratrstvo psích tlapek“ a také volné listy s názvem „Zápisník pejskaře“. Do něj si může dětský čtenář dělat své vlastní poznámky týkající se kynologie. Zápisník utváří vazbu především s dětmi, kteří mají psa doma – mohou tak aplikovat obecné rady, které jim jednotlivé příběhy daly a poznamenat si je.

Mezi určité nedostatky bychom pak mohli zařadit fakt, že někteří psi nemají jména s a referuje se k nim pouze jako „pes honácký“, „pes vojenský“ aj. Zároveň zde není velké množství fen (jsou zde pouze – Happy, Jassie a Ája) což v tomto případě může působit jako nedostatek z hlediska gendernvé sebereflexe malých čtenářek i diversity samotných příběhů. Konkrétnost je pro dítě klíčová – nechce slyšet jen o obecně „pes“, ale chce si představovat konkrétního psího záchranáře, terapeuta nebo například policejního psa.

Knih celkově nabízí velmi dobrý a vcelku odborný vhled do kynologie, který je dobře přizpůsoben dětskému čtenáři tak, aby fungoval jako pomůcka pro pochopení vztahu psa a člověka a jejich „společné“ práce.

⁷⁷ ⁷⁷ kol. autorů, *Proč psi jezdí do práce?*, s. 22 - 43.

⁷⁸ ⁷⁸ kol. autorů, *Proč psi jezdí do práce?*, s. 59.

3.2 Gorilí táta v Africe

Další knihou, která tematizuje skutečné příběhy ze zvířecího světa je kniha *Gorilí táta v Africe*. Publikace vyšla v roce 2021 v nakladatelství Novela bohémica. Autorkou je Maréta Pilátová, která touto formou zpracovala a převyprávěla zážitky Marka Ždánského. *Gorilí táta v Africe* je již pokračováním prvního dílu s názvem *Gorilí táta*, v němž byly zpracovány vzpomínky na práci ošetřovatele goril.

Marek Ždánský je ošetřovatel z pražské zoo, kde se mimo jiné staral o její nejslavnější gorilí obyvatelku Moju. Pro účely této práce jsme vybrali právě druhý díl, abychom ukázali rozdílný přístup k faktům a podávání tabuizovaných témat. Popisuje Markovy osudy po opuštění pražské zoo a cestování za gorilami do Afriky.

Zároveň se tato kniha velmi odlišuje i svou autobiografickou formou – jedná se spíše o autobiografii než beletrizovaný příběh o zvířatech. Oproti první interpretaci zde chybí referenční hrdina, s nimž by se dítě mohlo ztotožňovat, zároveň zde není velká diverzita zvířecích postav.

Knihy je rozdělena do čtyř základních kapitol dle geografického zařazení (Uganda, Kamerun, Rwanda a Kongo) a každá z nich obsahuje dílčí podkapitoly. Kompozice je chronologická, vypráví vzpomínky Marka Ždánského ich-formou.

Z hlediska dětského čtenáře se zde vyskytuje mnoho popisných pasáží, které jsou charakteristické spíše na pomezí strašidél a dospělých.

„Hory nasvítilo zapadající slunce a prales se zbarvil do tmavě zelena a nad palmami a pralesními velikány a liánami táhle křičeli papoušci. Někde v dálce se ozývalo jakési temné mručení a ševlení a do toho začal vyhrávat i sbor cikád a přidalo se bzučení komárů.“⁷⁹

Přizpůsobování jazykových prostředků dětem zde není tak znatelné jako v případě knihy *Proč psi jezdí do práce? Aneb psí profese, jak je (ne)známe*. Důvodem může být právě autobiografická návaznost – jde především o vyprávění vzpomínek a osudů.

Kategorie dětského čtenáře je velmi důležitá v souladu s tabuizováním určitých témat. V NFLPD by k tomuto tabuizování nemělo docházet, dítě by mělo dostat kompletní vhled na svět kolem něj. Takovým případem je zde v knize *Gorilí táta v Africe* téma smrti.

⁷⁹ Pilátová 2021, s. 23.

Různé knihy pro děti disponují různými přístupy k negativním tématům. V této knize je spojení smrti a osudů goril pro sdělovaná fakta zcela zásadní. Je zde popisováno množství gorilích sirotků, kterým buďto zabili rodiče, byli uneseni či jinak odchyceni (např. chyceni do pasti). Toto téma je dětem podáváno velmi citlivě, ale nikoliv zjednodušeně. Děti musí vědět, jak věci fungují, naivita či zjednodušení v příběhu by reálnému pochopení situace bránila.

„Někdy se ale stane, stejně jako u lidí, že zraněná nebo nemocná gorila umře. A v divočině její smrt ostatní gorily prožívají úplně jinak než v zoologické zahradě. Chovají se jako lidé. Mrtvolu si nechají nějaký čas u sebe a smutní za ní, připomíná to lidské pohřební rituály.“

V této části textu je viditelná také možnost sebereflexe – tedy pocítění, že gorily nejsou tak rozdílné od lidí. Tato sebereflexe hraje důležitou roli v emocionální návaznosti dětského čtenáře na příběh. Této podobnosti se využívá také k předání informací – text má naučnou funkci.

„Gorila má s námi společných 97 procent genů a je tedy zřejmé, že prožívá i bolest ze ztráty rodičů s podobným smutkem jako lidské mládě.“⁸⁰

I přes tyto „vážné“ (a často negativní) pasáže o gorilích sirotcích, je dítěti vždy nabídnut harmonický konec – například přestože rodiče gorilího sirotka zemřeli, malou gorilu se podařilo zachránit a to je dobré. Děti chápou, jak se lidé snaží gorilám pomáhat a přejí si pro své hrdiny šťastný konec.

„Ndeze tenkrát zachránila jedna starší gorila, vzala ho na záda a podařilo se jí s ním utéct. Jenže Ndeze byl ještě mimino a ta gorila neměla mateřské mléko a nemohla ho kojit. Když ho objevili stopaři, dali vědět gorilím doktorům a ti se postarali o to, aby mrňavý Ndeze přežil a neumřel hlady. Teď se mu daří náramně, je pěkně tlustoučký a hraje si s ostatními.“⁸¹

Kniha se především snaží o popis skutečných příběhů goril, vyprávěných Markem Ždánským. Je velmi centralizovaná na jeho postavu. V tomto autobiografickém přístupu se velmi odlišuje od současných knih pro děti a je unikátní také svým tématem. Markéta Pilátová a Marek

⁸⁰ Pilátová, s. 82.

⁸¹ Pilátová, s. 85.

Ždánský tak dětské čtenáře seznamují s prostředím, které působí do jisté míry „exoticky“ a díky tomu dětem otevírají nové obzory.

4. NFLPD a její současné problémy

Tato kapitola se zaměřuje na současné nahlížení na NFLPD a její problémy. Soustředí se na její zasazení do literárněvědné sféry, na problematiku vnímání dítěte a estetické funkce a na současné tendence, které se v NFLPD objevují.

4.1 Vymezení NLPD v současné literární teorii

„Dětské knihy už mají svá vlastní knihkupectví, jež často organizují autorská čtení a další akce. Dětská literatura zaujímá značný prostor na internetu, kde se některé stránky věnují dětem, tedy adresátům literatury. (...) Jakoby měla literatura pro děti své místo všude, a zároveň nikde.“⁸²

Problémy definičního rázu nejsou charakteristické jen pro non-fiction oblast, nýbrž pro celou LPD. Prvním důležitým problémem, který byl nastíněn také v počátečních kapitolách této práce, je neukotvení pojmů vztahujících se k LPD v literární teorii. V non-fiction oblasti je tento problém ještě více znatelný, protože se jedná o podoblast. Můžeme se zde tedy ptát *Proč tomu tak je?* Neukotvenost a prolínání jednotlivých pojmů má souvislost s množstvím názorů, které se je snaží uchopit (například v názorech na kategorii „dítě“ jsme si v první kapitole ověřili, že si mohou jednotliví teoretici i protiřečit). Dalším problémem, který vnáší do definic komplikace, je velký metodologický dosah, který musí zahrnovat také poznání přesahů teorie literatury. Literární teorie, která se pojí s kategorií dítěte má charakter interdisciplinárního studia. Jednoduše řečeno, abychom mohli o LPD psát (ostatně i samotnou LPD psát), musíme znát kategorii, k níž se vztahujeme – tedy kategorii dítěte – v celém jeho rozsahu (postihnout jeho psychologický vývoj, hodnotové aspekty a další). Zkoumá se i na pozadí sociokulturního fungování.

V literární teorii nám ohledně LPD chybí určitá komplexnost. V této práci jsme naráželi na to, že je velmi nepravděpodobné, aby této komplexnosti mohlo být v plné šíři dosaženo. Důvodů je více – interdisciplinární přesahy, LPD jako svébytné literární pole nemá dlouhou tradici nebo spory o tom, jak „správně“ nahlížet na kategorii dítěte.

⁸² McGillis, s. 192.

„Nahlížet“ na dítě, ale neznamená „do něj vidět“. V kapitole 1.2 jsme popsali rozsáhlé propojenosti autora a dětského čtenáře, v pozadí ale opět zůstává fakt, že přesná hodnotící kritéria dětí nemůže postihnout žádný dospělý teoretik (a kategorie dětských literárních teoretiků bohužel nemůže existovat). Dítě neví, jaké to je být dospělým a dospělý si již přesně nevzpomíná na to, jaké je to být dítětem, což se odráží i v různých náhledech na text. I kdybychom se zeptali dítěte na obligátní otázku zda se mu text líbil, odpověď by celkové dětské hodnotící stanovisko nemohla zaujmout.

V diplomové práci jsme nastínili problémy definičního rázu v rámci žánrových struktur – některé knihy přecházejí z jednoho žánru do druhého, nedaří se je zcela správně zařadit a ti co se o to pokoušeli se ztrácejí v informačním (a definičním) šumu. Pro vyhnutí se tomuto „šumu“ je efektivní zařazovat knihy do NFLPD na základě charakteru vyobrazovaných faktů a přístupu k dítěti.

Ostatně v literatuře pro děti bude vždy dítě klíčovým prvkem. Je důležité pro samé definice nezapomenout na dětského čtenáře, protože právě ten nám mnoho definičních nedostatků pomáhá „rozšifrovat“. Můžeme se od něj „odrazit“, když máme otázky, zda konkrétní dílo můžeme zařadit do kategorie NFLPD. Pokud si nejsme jisti, kam daný titul zařadit, můžeme postupovat jednoduchým otázkovým schématem. *Je to pro děti?* - tato otázka ukazuje na formu a obsah. *Koresponduje téma a vyobrazená fakta s aktuálním světem?* *Jaký je k informacím přístup?* Pokud jsou vyobrazovány pomocí naučné funkce a je zde kladen důraz na předávání informací, pak je titul zařaditelný do NFLPD.

4.2 Problematika estetické funkce a hodnotícího aspektu

LDM (a i její podoblast, tedy non-fiction) je do jisté míry redukována a dominuje v ní především estetické funkce. Nejde zde o redukci obsahu nebo zjednodušování, ale přizpůsobení výrazových prostředků – např. dítě nemá takovou slovní zásobu, neznamená to ale ochuzení umělecké hodnoty – redukce nesmí být na úkor ostatních funkcí.

Vývoji literatury pro děti a mládež probíhalo a probíhá dosud jako trvalé napětí mezi tvorbou umělecky náročnou a kvantem produkce z uměleckého hlediska průměrné či podprůměrné, standardní a substandardních, které bylo v oblasti literatury pro děti a mládež vždy dost, a to vlivem celé řady činitelů – např. Přežívající konvence v nazírání na knihu pro děti, izolace vývoje dětské literatury od vývoje literatury pro dospělé určitých etapách, zpožděného a pokleslého přejímání tvárných

prostředku literatury pro dospělé literaturou pro děti až tehdy, kdy umělecké prostředky ztratily svou novost.⁸³

Skrze estetickou funkci je dána i možnost dětské sebereflexe (skrze sebe sama jako odrazu v knize nebo referenčnímu hrdinovi). Beletrizace faktů a jejich „ozvláštnění“ pomocí estetické funkce nás (ale také autory non-fiction knih pro děti) dostávají blíže k dětskému čtenáři. Skrze beletrizovaná fakta lze také charakterizovat autentičností díla a soudit jej podle výsledků. Ty by ovšem měly zahrnovat potřeby dětského čtenáře (a rozpětí témat, o které jeví potencionální zájem).

4.3 NFLPD v současnosti

NFLPD se z komerčního hlediska stává velmi populární nejen v rámci čtenářské oblíbenosti, ale také knižního trhu. Non-fiction obecně patří mezi nejprodávanější literární žánry a oblast literatury pro děti není výjimkou. Přestože je v rámci literární teorie těžce uchopitelná a na okraji zájmu, protože ji zastiňují „větší“ a obecnější pojmy, je na ní upírána pozornost prodejn.

„Ediční kontext se neobejde bez knih psaných „na objednávku“, což nebývá právě lehké ani pro redaktory nakladatelství, ani pro autory. (...) Autor non fiction pro děti a mládež někdy píše knihu především proto, že je edičně a čtenářsky žádoucí. To samo o sobě není nic, co by knihu psanou „na objednávku“ hodnotově deklasovalo“.⁸⁴

Chaloupka zde upozorňuje na tzv. „knihy na objednávku“, kterými se rozumí předem připravené tituly pro určitý okruh čtenářů (spojený například společným zájmem, věkem, zálibami aj.) Estetická hodnota v nich nemusí mizet, ba naopak díky ní je možné dětem podávat nové informace. Kniha „na objednávku“ může totiž velmi dynamicky reagovat na aktuální dění ve světě nebo například ve vědeckých oblastech. Tyto knihy pak mají společenskou důležitost – seznamují děti s úplně novými tématy a vysvětlují jim je.

Jako příklad můžeme uvést knihu *Přišli děti z Ukrajiny*, kterou napsal Robin Král a v roce 2021 vydalo nakladatelství Pikola. Kniha popisuje situaci, kdy přicházejí děti z Ukrajiny

⁸³ Chaloupka, s. 22.

⁸⁴ Chaloupka, s. 52.

do školy či školky, vyzývá především k pochopení a snaze se společně domluvit. Poskytuje dětem rady či slovníček ukrajinských výrazů – snoubí tedy naučnou funkci s estetickou (podávané příběhy formou pro děti přijatelnou ale zároveň nezkrslující skutečnost).

Stejným tématem se zabývá také kniha *Válka, která změnila Rondo* (Praha, 2022), seznamující dětské publikum s konceptem války a jejího propuknutí na Ukrajině. Tato kniha je specifická svou formou a také přístupem.

„Kvetoucí Rondo, v němž šťastně žijí křehká stvoření vyrobená ze skla, papíru, nebo nafukovacích balónek. Až do chvíle, kdy město navštíví Válka. Tři hlavní hrdinové knížky, Danko, Fabián a Hvězdička, musí spojit všechny své síly, aby Válku porazili a své milované Rondo zachránili. Společně se jim to podaří, Válka zmizí, jizvy po ní ale zůstanou. Symbolem města se stávají rudé květy vlčího máku.“⁸⁵

Je zde citelná vysoká míra beletrizace – skrze metafory je zde nastíněn fikční svět, který je zrcadlem světa aktuálního, ale je modifikován pro dětského čtenáře. *Válka, která změnila Rondo* je společensky důležitá, jako autoři bychom se neměli bát tabuizovaných témat, děti mají stejné tematické rozpětí, ale jinou formu. Nacházíme se tedy na pomezí umělecko-naučné literatury pro děti, ale z hlediska sdělovaných faktů ji můžeme řadit to NFLPD. Kniha byla vydána dvojjazyčně – v češtině a ukrajinštině. Pro děti je v metaforách citelná autentičnost, referenční hrdina jim pomáhá se s příběhem ztotožnit a chápat jeho zákonitosti.

Zde můžeme poukázat na potřebu NFLPD do budoucna, kdy nám může pomáhat ve vysvětlení nových témat stylem, který je dětem blízký. V současné době právě těchto děl přibývá, autoři se časem snaží o novátorské přístupy, zavést něco „co tady ještě nebylo“, což je těžké, pokud to nebudeme dělat tematicky (zavést nové nezpracované téma je jednodušší než zpracovat téma již známé novými postupy).

V minulosti se non-fiction knihy pro děti braly spíše jako pomůcky – učebnice, knihy „výstav“ - texty v nich například popisovali pouze fotografie, text splňoval tak naučnou funkci, ale nikoliv funkci estetickou. Beletrizace faktů pak měla za následek vzrůstající dojem „soužití“ s tématem (dětská sebereflexe) a vzbuzovala tak i vyšší čtenářský zájem.

Nakladatelství si jsou vědoma vzrůstajících tendencí NFLPD. Obecně se více zaměřují na literaturu pro děti a již se v jejich rámci profilují i edice zaměřené čistě na non-fiction literaturu. U veřejných nakladatelství můžeme uvést například edici *Oko* (Albatros) či edici

⁸⁵ Anotace knihy *Válka, která změnila Rondo* / *Війна, що змінила Рондо*, Romana Romanyšyn Andriy Lesiv, přel. Lucie Řehoříková, Meda Řehoříková, Praha: Větrné mlýny, 2022.

Děsivé dějiny (Egmont) nebo velmi oblíbené knihy s encyklopedickou tematikou *Co jak proč?* Edice se také vyvíjí a diferencují, postupem času došlo i k rozdělení podle vývoje na větve pro děti a větve pro mládež. Stejným způsobem se objevují již specializovaná nakladatelství pouze pro mládež (Yoli, CooBoo) a obsahují také kategorii non-fiction textů. V poslední řadě existují také nakladatelství s dřívějším zaměřením na dospělého čtenáře, která nyní mění svou strategii a přizpůsobuje potřebám dětí (Grada, CPress...)

Velký zájem čtenářů i trhu se odráží také v cenách za literaturu. Nejprestižnější ceny Magnesia litera mají svou kategorii pro knihy LPD. V roce 2023 tuto kategorii ovládla populárně-naučná kniha *Vesmírníček*, která seznamuje děti s konceptem vesmíru a jeho fungováním.

Velmi prestižní cenou je *Zlatá stuha*. „Výroční cena *Zlatá stuha* je každoročně udělována tvůrcům nejlepších knih pro děti a mládež vydaných v českém jazyce. Existuje již více než 25 let a představuje jedinou cenu v České republice zaměřenou výhradně na dětskou literaturu.“⁸⁶ V této soutěži existuje i samostatná kategorie „literatura faktu pro děti a mládež“.

V závěru podotýkáme, že v kontextu české literární vědy chybí komplexní literárněvědné publikace o daném tématu. Pojímáním definic se této komplexnosti blíží nejvíce publikace *Dítěti vstříc*, kde se objevuje snaha začlenit do české scény kontext zahraniční literární vědy. Dále se pak jedná spíše o starší publikace (z nichž vychází i tato práce) – Toman, Chaloupka, Nezkusil, Jačko aj. V České republice mimo jiné neexistuje novější text zaměřený z literárněvědného hlediska pouze na non-fiction dětskou literaturu.

⁸⁶ webové stránky zlatastuha.cz

5. Aplikování zkoumaných pojmů v praktické části – Kniha „Čichám člověčinu“

Pro účely této práce bychom zde chtěli představit také výstup, jimž je praktická část. V rámci této části navazujeme na část teoretickou a na základě aplikování daných postupů se snažíme ověřit funkčnost pojmu „non-fiction dětská literatura“ a mimo jiné také aplikovat postupy, které zvýrazňují naučnou funkci textu seznamujícího dětského čtenáře s tématem pevně spojeným s aktuálním světem (v tomto případě téma záchranářské kynologie).

Diplomová práce se ve své analýze vybraných titulů zabývala především na příběhy podle skutečných událostí zprostředkované literárním dílem určeným dětem a tematicky zaměřeným na zvířata jsou zde spojeny s funkcí populárně-naučnou. Přípravovaná kniha ovšem není věnována jen dětem, ale dospělým čtenářům, kteří s dětmi mohou četbu sdílet. Kniha *Čichám člověčinu* je rozdělena na dva klíčové oddíly.

V prvním oddílu se věnuje dětskému narativu a zprostředkování skutečných příběhů záchranářských psů (z první osoby). Jednotlivé příběhy pak popisují nejen pracovní zařazení psů, ale také popisují různá plemena psů (malá, velká aj.) a různé obtížnosti výcviku (začátečník, pokročilý aj.). Druhý oddíl je pak zaměřen na populárně naučné texty, které přibližují práci záchranářského kynologa a jsou doplněny o rozhovory s respondenty z řad záchranářských složek a také o fotografickou přílohu.

První oddíl knihy

Aspekty, které by konkrétní realizace knihy měla splňovat, jsou následující. V prvním bodě je důležité užívání ilustrací, grafiky a barev, které jsou pro čtenáře nízkého věku přívětivé (viz výše). Z hlediska literárního – přizpůsobovat styl, jakým je příběh zprostředkováván. Konkrétní jazykové prostředky mohou být například citoslovce, užití dětských novotvarů, užívání zdvořilých nebo slangu záchranářských kynologů. Obecně se zde uplatňuje celkový přizpůsobený dětské literatuře. Cílem je také zprostředkování ztotožnění s hrdinou, příběhy jsou vyprávěny psem – děti tak získají lepší náhled na danou tematiku, vědí, že ze záchranářských psů nemusí jít strach a vidí v nich „hrdiny“ (nejen v konotaci hrdina příběhu, ale i v té, že je pes schopný člověku zachránit život). V neposlední řadě také dětem

zprostředkovává práci záchranných složek Integrovaného záchranného systému České republiky.

Příběhy by měly být ovšem koncipované na principu harmonického konce. Není zde ovšem nutné překrucování informací (jako autoři můžeme přiznat, že je možné, že pes člověka nenajde včas či již mrtvého, ale nebudeme tento jev zobrazovat explicitně přímo v příběhu).

Poslední důležitou součástí je spojení s druhým oddílem knihy, které popisuje psovody a je- jich záchranné psy a je podpořeno fotografickou přílohou. Tímto také podporuje vztah rodiče a dítěte při čtení a dítě je konfrontováno se skutečností (může si svého „hrdinu“ najít jako skutečného psa podle fotografie a rodič mu může přečíst další zajímavé informace o něm či jeho pánovi).

Druhý oddíl knihy

Ve druhém oddíle knihy se zaměřujeme především na naučnou funkci a popularizaci záchranné kynologie v cílové skupině rodičů. Cílem je výchova dětí k tomu, aby měli dobrý vztah k literatuře, což je ovšem spojeno i s konfrontací rodiče se závažným tématem. Vztah k literatuře v dítěti tvoří myšlenka „Tuto knihu si ráda čte i moje maminka a já o ní mám také zájem“ či „O pejscích si čte rád i můj tatínek a ukáže mi je na fotografii“. To je spojeno se zprostředkováním dalších zajímavých informací na téma záchranné kynologie, porovnání s příběhy v první části knihy a s fotografickou přílohou. V poslední řadě bude obsahovat také rozhovory s psovody, ke se rodič může dozvědět, jakým způsobem probíhá výcvik a nasazení záchranných psů či obecně o fungování psího mozku a obecném tréninku, který může být využitelný i pro každodenní situace.

Práce si tak dává za cíl vytvořit komplexní literární dílo, které by skrze narativ propojovalo rodiče a děti a zároveň je informovalo o skutečných událostech v rámci záchranné kynologie.

Závěr

Oblast non-fiction literatury pro děti je velmi komplexní a skýtá mnoho definičních problémů. V první řadě se jedná o zasazení NFLPD do kontextu obecného pojmu literatury pro děti. Literatura pro děti obsahuje shodné pojmy, které se mohou aplikovat do oblasti non-fiction.

Definiční oblast literatury pro děti je do jisté míry závislá na konkrétních literárních teoreticích a jejich přístupech. Literární teorie ohledně této oblasti má mnoho problémů definičního charakteru – počínaje u konceptu „dítěte“ až po otázky zda konkrétní díla můžeme zařazovat do oblasti non-fiction literatury pro děti.

Teorie ohledně NFLPD jsou velmi nepřehledné a zároveň neexistuje komplexní dílo, které by tuto problematiku postihovalo. Ve čtvrté kapitole jsme tento problém nastínili a vysvětlili jej na pozadí českého kontextu.

Další problém, kterému jsme se v této práci věnovali je otázka, jak vlastně dítě reflektuje tuto literaturu. Odpověď na tuto otázku do plné míry nikdy nedostaneme (protože do dětského nitra žádný odborník přímo nedohlédne), ale můžeme vycházet z faktu, že dítě na text klade rozdílné nároky než dospělý. Právě v tom se ukazuje i důležitost dominance estetické funkce a beletrizace příběhů podle skutečnosti.

Děti se přirozeně zajímají o fakta, ale musí být přizpůsobovány správnou formou. I díky tomu se těší non-fiction literatura pro děti vysoké oblíbenosti jak u čtenářů, tak u nakladatelů.

Zároveň jsme v této práci poukázali na důležitost naučné a společenské funkce. Do oblasti non-fiction literatury pro děti totiž vstupují sociokulturní prvky a to osvětluje i proč má zkoumání literatury pro děti charakter interdisciplinárního studia.

PRAKTICKÁ ČÁST DIPLOMOVÉ PRÁCE

Čichám člověčinu

Úvod

Milé děti,

knížka, kterou jste právě otevřeli, je o pejscích – ale ne jen tak o ledajakých pejscích. Dozvíte se příběhy reálných psích záchranářů, kteří vám budou vyprávět o své práci, svém výcviku a také o dalších psích (i nepsích) kamarádech. Na konci knížky se také můžete podívat na jejich reálné fotografie. Máte podobného pejska doma? Z příběhů našich záchranářů se můžete také inspirovat!

Milí dospělí,

Kniha, která se vám nyní dostává do ruky je v mnoha směrech specifická. Je určena dětem ale také těm, kteří s dětmi sdílí zážitky z četby (rodiče, prarodiče, sourozenci a další). Otevírá pro své čtenáře svět záchranářské kynologie a snaží se dětem přiblížit práci záchranářských psů. Příběhy z knihy jsou inspirované skutečnými psími záchranáři.

Pro otevření tohoto tématu nejen dětem, je kniha rozdělena na dvě části. První vypráví příběhy psích záchranářů a druhá se zabývá záchranářskou kynologií v obecném populárně-naučném smyslu. Pokud se tedy chcete dozvědět více informací o tomto tématu, rozšířit si své obzory a nebo jen sdílet s dítětem radost z četby stejné knihy, je tato část právě pro vás. Najdete v ní mimo jiné i rozhovory s psovody, kteří cvičí konkrétní psy z knihy *Čichám člověčinu*. Tyto populárně naučné pasáže tak utváří komplexní obraz, z něhož můžete čerpat vy i děti.

Cílem této publikace není jen seznamování s tématem záchranářské kynologie, ale mimo jiné také propojovat dětské čtenáře s čtenáři dospělými skrze stejné téma a stejnou knihu. Sdílíme tak společný zážitek z četby a i zájem o literaturu jako takovou.

Tak se pusťte do čtení!

I. ODDÍL KNIHY

Malý velký začátek

Cookie

Jak podle vás vypadá takový správný záchranářský pes?

Má dobrý čich? To zajisté ano!

Má dlouhé nohy? Ha! To ale nemusí být vůbec pravda! I pejsci s malýma nožičkama u záchranářů mají místo. Nevěříte? Tak já vám to ukážu.

Jmenuji se Cookie - ano slyšíte správně, v překladu z angličtiny to znamená sušenka. Možná je to protože jsem opravdu sladký,- jsou mi dva roky a jsem Parson Russell Terier a budu vám vyprávět o svých začátcích u psích záchranářů a o tom, jak mi to šlo na úplně prvním tréninku.

Kam se rozhlédnu, všude les. Přes stromy téměř není vidět na malou pěšinu, po které s mou partáčkou jdeme.

„Tam někde je,“ říká moje psovodka a ukazuje na místo mezi stromy. Víím, co mám dělat, několik měsíců jsem se pilně učil, abych to zvládl. Někde v lese je člověk, není vidět a možná potřebuje mou pomoc. Musím ho najít.

Mezi stromy se něco pohnulo. Mohl to být vítr? Mohl to být pták? Ne! Víím, že k hledání nemusím používat svoje oči, ale musím použít svůj nejsilnější smysl. Čich! Pes má mnohem silnější čich než člověk. Představte si, že náš nos může být až sto tisíckrát účinnější než ten váš! A právě proto nás lidé využívají na rozličné práce – a o jedné z nich je také naše vyprávění.

Já se jmenuji Cookie a jsem záchranářský pes. Jak už jsem řekl, mou prací je hledat ztracené lidi, jako například nyní v lese.

Znovu se rozhlížím po okolí lesa a začichám. Tolik různých pachů ve vzduchu! To si ani nedovedete představit! Cítím jemný ale slabý lidský pach. Člověčina! Někde tam je.

„Hledej!“ Partáčka vyše povel a já vyrážím. Proplétám se mezi stromy a čichám. Najednou ucítím silný pach! Ha, člověk! Je to on! Schovaný někde za stromy! Ihned se tam rozběhnu.

Pach mě vede přímo na místo, kde je člověk. Ještě se vše teprve učím, proto se mi člověk neschoval moc daleko, aby to pro mě nebylo těžké.

Pro mě je to něco jako škola, na každém tréninku se učím nové věci. Na začátku se učím, jak to s pachem vůbec funguje a jakým způsobem člověka najít. Je to velká věda, protože v lese je pachů hodně, chodí tam srnky, králíci, divoká prasata a další zvěř – je tedy těžké mezi tím vším rozlišit právě pach člověka. Ale když najdu tu správnou stopu, je už jen třeba ji sledovat a ona mne sama dovede k člověku.

Sleduji tedy stopu a najednou cítím silný pach. Musím být už blízko! Před sebou uvidím ženu, která sedí opřená o strom a choulí se do kabátu. Teď přichází čas na pomoc. Moc dobře vím, že sám jí nepomůžu, proto musím zavolat psovoda. Ale jak ho tak malý pejsek jako já zavolá? No přeci štěkotem, napadá mě najednou. Přišel jsem na to!

Štěkám, jak nejhlasitěji umím. Můj štěkot se rozléhá lesem, je slyšet až na místo, kde je moje psovodka. Díky tomu všichni vědí, kde se ztracená osoba nachází – to je prostě moje práce. Najít člověka a označit místo.

Ale pozor! Na tréninku to samozřejmě nedělám zadarmo! Něco za něco. Moc dobře vím, že lidi s kterými trénuji u sebe mají odměnu (buď to je něco dobrého k jídlu nebo hračka). A když dobře štěkám, na konci mám na odměnu patřičný nárok.

Haf! Haf! A psovodka už je tady! Našel jsem člověka. Figurantka pak z kapsy vytahuje krabičku.

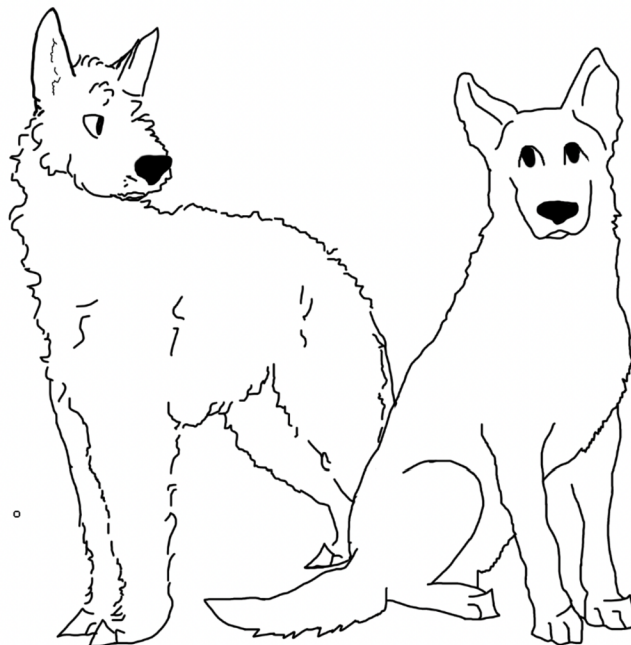
„Tumáš! Byl jsi šikovný,“ pochválí mě a já si zaslouženě sním kousek psího salámku.

Všichni se celý život učíme, nezáleží na tom, jak jsme velcí, to si pamatujte. I já, malý Jack Person Terier, zvládnou svým štěkem přivolat pomoc. A když se budu stále učit a zlepšovat se možná se mi jednou podaří i zachránit lidský život. A proto se snažím zlepšovat každý den, to je v mé práci důležité.

Dolů do dolu!

Adélka a Baltazar

Ahoj, moje jméno je Adélka, jsem pětiletá fenka plemene belgický ovčák laekenois a budu vám dnes vyprávět o závodě, kterého jsem se účastnila se svým psím kamarádem Baltazarem, čtyřletým německým ovčákem. Ano, slyšíte správně – závod. V naší práci můžeme totiž také soutěžit. Je to něco podobného jako závod v atletice. Musíte ukázat své dovednosti, snažit se ze sebe vydat to nejlepší. Není to jednoduchá práce, to vám může potvrdit i můj kámoš. Přípravovali jsme se na tento závod dlouho, téměř

půl roku. Snažili jsme se vypilovat naše nosy, abychom zvládli najít všechny figuranty a vyhrát.

Možná se ptáte jak takový závod psích záchranářů vypadá. Účastní se ho mnoho pejsků, kteří tvoří dvou členné týmy. Já a Baltazar jsme byli spolu. Plnili jsme mnoho disciplín, ale byly to disciplíny psí. Soutěžily jsme s ostatními pejsky o to, jak dobře umíme hledat. Za každé hledání a za každého nalezeného člověka jsme dostali body. Ale každé hledání bylo jinak těžké a musím říct, že někde jsme se opravdu nadřeli.

Při jednom úkolu nás poslali kamenitou cestou nahoru na kopec a my nevěděli, co nás čeká. Před námi se najednou objevila obrovská díra. Baltazar do ní koukal a měl trochu strach. Díra byla černá jako jeho kožich a nebylo vidět na její dno. I mě trochu naháněl hrůzu. Můj psovod ukazoval někam do té temnoty, tam někde jsou ztracení lidé a my jim musíme pomoci. Ale jak se tam dostaneme?

Odpověď na sebe nenechala dlouho čekat – dostaneme se dolů po laně! S našimi psovody jsme tady museli slanit do úzkého prostoru, abychom mohli pokračovat dál.

Baltazar kňoural, dolů se mu nechtělo. Vidíte i velký německý ovčák se něčeho může bát, to je úplně normální, ale je důležité, že svůj strach nakonec překonal a zvládl to. Nakonec jsme oba byli dole v černé tmě. Naši psovodi rozsvítili baterky a ty nám osvětlily cestu dál.

Všude bylo ošklivé šedé kamení a bláto. Naši psovodi věděli, že se jedná o bývalý břidlicový důl. Ale my jsme přišli pracovat! Oba dva jsme hned začali čuchat. Cítila jsem tady dole hodně pachů: bahno, vodu, plíseň, prach, ale zatím žádnou člověčinu. Musíme postupovat dál, napadlo mě.

Přestože nám světlo svítilo na cestu, nebylo to dostatečné. Naše tlapky se bořily do bláta nebo jsme byli až po břicho ve vodě. A stále žádná člověčina! Když jsme se dostali do rozlehlejšího prostoru dolu, Balt začal čuchat více než obvykle. To znamená, že na něco narazil.

Co tam asi má, napadlo mě hned a přispěchala jsem mu na pomoc. V tu chvíli ale už začal štěkat. Člověk! A opravdu, když jsem přiběhla blíže, ucítila jsem silný lidský pach. Za zborcenou stěnou byl malý otvor a z něho se ten pach linul.

Přes otvor bylo ledabylye opřené dřevěné prkno, které v psovodka odstranila a já najednou nejen cítila člověka, ale také ho viděla! V otvoru se objevil obličej staršího muže, neusmíval se, jen na nás párkrát zamrkal.

„Dvacet bodů,“ prohlásil najednou pevným hlasem a já se lekla. Máme ho! Našli jsme ho! Zachránili jsme ho! Víím, že to je sice závod, ale to nemění nic na tom, jakou z nálezu mám radost. Pro mě je radost v životě jedna z nejdůležitějších věcí, to mi věřte.

Odcházela jsem s příjemným pocitem dobře vykonané práce. Byla to teda spíše spolupráce, protože nebýt Balta, tak to možná nezvládnou. Musíme pomáhat nejen lidem, ale také sobě navzájem. V celém závodě nás čekalo ještě mnoho disciplín, ale tahle byla jedna z těch nejtěžších a víte proč? Protože tady šlo o překonání strachu, strachu ze tmy a z výšky. A to není nic jednoduchého.

Na stupních vítězů jsme se sice neumístili, ale to vůbec nevádí. Vyhráli jsme totiž ten největší závod a to byl závod s naším vlastním strachem.

Hledáme na zásahu!

Elinka

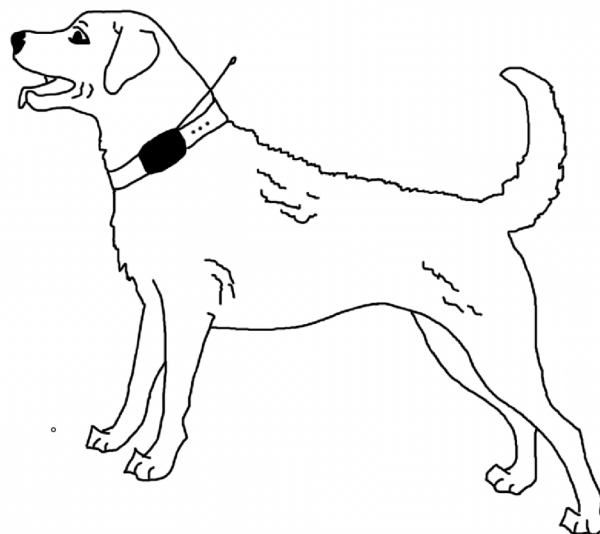
Jmenuji se Ella, ale většina lidí mi říká „Elinka“, jsem osmiletá fenka plemene Chesapeake Bay Retriever. Záchranářka jsem už od svého prvního roku života, takže mám již spoustu zkušeností. Chtěla bych vám vyprávět o tom, co se stane, když se někdo ztratí v lese a my ho jdeme zachraňovat.

Když přijedeme na místo, kde se sházíme s ostatními záchranáři, je tu už opravdu rušno. Tomu místu říkáme základna, tam sídlí velitel a organizuje celý zásah. V okolí stojí auta a je to také mnoho pejsků, kteří se připravují na akci. Psovodi si také připravují své potřeby – batohy, GPS a mapy. Musejí s sebou mít také pevné boty a dobré oblečení, protože hledání může trvat až několik hodin. Je dobré s sebou mít také jídlo a pití pro nás i pro psovoda. To ostatně znáte i vy, když jdete na výlet, tak si rádi po náročném výstupu dát svačinku a díky tomu doplníte energii.

Energie musíme mít jako psi záchranáři opravdu hodně. Není to stejné jako procházka, hledání je velmi náročné. Každý pejsek má svůj vlastní prostor, kde se pohybuje. Říká se mu „sektor“. V tomto sektoru hledá a snaží se nevynechat žádné místo.

K hledání používá hlavně svůj čich. Pomáhá mi orientovat se v rozsáhlém lese. Je to vlastně jednoduché, stačí zabořit čumák do země a sledovat stopu. Pach se ale line různě, když zafouká vítr, může se pomyslná cestička třeba stočit nebo dokonce na chvíli zmizet. Práce s pachem je tedy náročná i na přemýšlení nás pejsků.

Ale pomáhá nám u toho vždy psovod. Pracujeme jako tým. Na krku mám obojek s rolničkou a GPS lokátorem – obě tyto věci dávají vědět psovodovi, kde jsem. Rolnička je při pohybu v lese dobře slyšet a na GPS je přesně vidět, kde se pohybuji (dokonce také, zda štěkám, sedím, ležím nebo stojím). Jako tým se na sebe můžeme spolehnout. Já věřím své psovodce a ona zase věří mně.

Celý prostor je rozlehlý, máme na prohledání dvě hodiny. Snažím se zapojovat čich, ale také se pořád pohybovat. Nechci běhat, protože vím, že by mě to rychle vysílilo. Je třeba se dobře rozmyslet a pracovat systematicky.

Když mě zaujme nějaký pach, musím ho dobře ověřit. Mohu se například vrátit i na jedno a to samé místo víckrát, protože nechci udělat chybu. Pro psa je nejdůležitější najít člověka, takže každou stopu, která se i pouze podobá lidskému pachu musíme náležitě prozkoumat.

„Zpět!“ slyším najednou z dálky. Tento povel znamená jediné – ihned se vrátit ke své psovodce.

„Tady!“ moje panička ukáže rukou a já se vydávám na tu stranu. Chce prověřit místo, kam ukazuje. Čichám a najednou cítím lidský pach. Někde tady musí být! Hledám jeho zdroj.

V nedalekém keři cítím opravdu silný pach člověka. Čumákem odhrnu větve a najednou uvidím, co to je – ve křoví je schovaný černý batoh. Štěkám, protože vím, že i taková věc nám může pomoci člověka najít.

Haf! Haf! Haf! Moje psovodka mě pochválila. Za dobře odvedenou práci si odměnu zasloužím, takže jsem dostala i malý salámek. Nález pak vysílačkou nahlásíme veliteli zásahu, to je opravdu důležité.

Čichám v celém prostoru, když vidím, že už jsme byli všude, můžeme ukončit vyhledávání. I podle mapy máme pokrytý celý prostor a vracíme se tedy na základnu. Tam dostáváme informaci, že hledání bude ještě pokračovat. Přestože jsme unavení, připravíme se na další hledání.

Pro záchranáře je nejdůležitější odvádět kvalitní práci. I když jsme žádného člověka nenašli, musíme pokračovat. Některé příběhy nekončí šťastně, některé příběhy ano. Já vím jedno, že svou práci mám ráda a že díky ní mohu pomáhat lidem. Abych mohla tedy pokračovat, je důležitý odpočinek – jdu si lehnout do svého pelíšku v kufru auta a pak jdeme znovu pracovat! Držte nám palce!

Sutinové dobrodružství

Anička

Haf, jmenuji se Anička, ale všichni mi říkají „Aninka“ nebo taky „Aninec“, na to slyším velmi dobře. Jsem Elinky mladší sestra, jsou mi dva roky. V lidských letech to znamená, že ještě nejsem ani dospělá, jsem skoro ještě štěndo. Mám tedy před sebou ještě dlouhý výcvik a musím se naučit mnoho věcí, abych jednou mohla být tak dobrá jako moje ségra.

Chtěla bych vám vyprávět o svém prvním hledání v sutině. Víte co je to sutina? Sutiny a trosky většinou vznikají po nějakém neštěstí – například po zemětřesení, sesuvech půdy, působení silného větru, výbuchů nebo požáru. Když dům nevydrží tuto sílu, tak spadne a stanou se z něj trosky. Pod nimi se ovšem mohou nacházet lidé a my jako záchranářští psy cvičíme, abychom je v sutinách mohli najít a zajistit jim další pomoc.

V sutinách se hraje o čas a zároveň prostor, ve kterém se pohybujeme může být nebezpečný. S psovody spolupracují hasiči, kteří vědí, která místa jsou bezpečná a která ne. Do nebezpečných míst se nesmím dostat, kdyby se mi něco stalo, tak už nikomu nebudu schopná pomoci.

Hledání v sutinách je náročné i fyzicky. Všude kolem jsou polámané zdi, betony, šterk, železo a další nástrahy. Já se musím mezi nimi proplétat, přelézat překážky nebo se soukat do úzkých otvorů. Řeknu vám, že je to adrenalin, ale já se ničeho nebojím, dokonce mě to baví.

Pohyb po sutině a hledání v ní musíme náležitě trénovat. Je důležité si zkusit nejrůznější povrchy a nejrůznější typy sutin, aby nás na zásahu nic nepřekvapilo. A s pachem se to tady má také jinak!

Lidský pach se po sutině line jiným způsobem než třeba v lese. V troskách se nacházejí vzduchové kapsy, díry, sklepení nebo překážky, které pach mohou odrazit. Představte si to, jako byste chtěli sfouknout svíčku a postavili před ní například knížku. Přes knížku neprojde vzduch ke svíčke a tím pádem se odrazí od jejích tvrdých desek. Stejně to je s pachem.

To musím mít na paměti, když jdu do sutiny pracovat. Jakmile ucítím pach, musím ho sledovat, děj se co děj. A další věc, na kterou nesmíme zapomenout je, že pro vlastní bezpečnost musím jít do sutiny bez obojku a bez vestičky. Mohlo by se totiž stát, že se část mého „oblečku“ zachytí o železnou tyč, beton nebo jinou věc a já bych mohla přijít k úrazu.

Je třeba si dávat velký pozor za každou cenu. Pokud místo vyhodnotí moje psodvka nebo hasiči jako nebezpečné, tak tam nepůjdu – to byla hned první věc, kterou jsem se na tréninku naučila.

„Stop!“ je povel, který znamená, že se musím ihned zastavit a přestat se hýbat. Je to sice těžké, protože bych chtěla dál prozkoumávat sutinu, ale povely se musí poslouchat v každé situaci (i na tréninku i při reálném zásahu).

Trénink na sutině mě moc baví. Ráda překonávám překážky, nacházím si vlastní cestičku a skulinky, kterými se můžu dostat dál do sutiny. A u toho čuchám. Prověřuji každý možný úkryt a hledám stopy po člověčině.

Vidím zbytek zborcené zdi a cítím u ní slabý pach. Vyskočím nahoru a vyškrábu se až na vrchol zbytků. Z vrcholku sutinové hory mám nejen dobrý výhled, ale také se mohu začichat. Cítím, že kolem mě proudí vítr a nese s sebou pach, jdu ho tedy sledovat.

Když slezu dolů, pach se zase ztratí. Kde je? Vždyť před chvílí tady byl! Jak jsem již říkala, v sutině se pach chová úplně jinak – chvíli si myslíte, že víte, kam máte jít a pak najednou ne. Takovým místům kynologové říkají „bezpachová zóna“, což znamená, že pejsek tam nic necítí. Vracím se tedy více nahoru, zpět na místo, kde jsem člověka cítila nejsilněji.

Sbíhám dolů druhou stranou a při pohybu se zastavím. Bum! Do čumáku mě téměř praští silný pach. Někde tady je člověk!

Každá díra se musí řádně prohledat. Jedna. Druhá. Třetí. Tady je cítit ten pach! V zemi je malý otvor, do díry tedy není vidět, ale čumák tam jde strčit. Člověk je v té díře. Anebo není? Najednou si nejsem jistá. Pach z díry vychází, ale nevidím, zda tam člověk je. Bojím se, že bych mohla udělat chybu. Párkrát tedy obíhám díru a snažím se prověřit další možnosti. Mohl by člověk být někde kolem a pach se jen zachytit v malé díře?

Trénink je především o tom, abychom cvičili podobné zapeklité situace. A tahle skutečně zapeklitá byla! Když jsem třikrát oběhla díru a nenašla další zdroj pachu, pochopila jsem, že moje první domněnka byla správná. Začala jsem tedy štěkat přímo na malý otvor.

Štěkala jsem dlouho než přišli moji lidští pomocníci. Tady v té díře je člověk, pojd'te mi pomoci, napadlo mě. Jelikož jsme na tréninku, dostala jsem také velkou pochvalu od psovoda a dokonce také od schovaného figuranta.

„No ty jsi super!“ ozvalo se z díry. Já věděla, že tam někdo je! Hurá! Našla jsem ho. Pomocníci poté odstranili dřevěnou desku, která díru částečně zakrývala a já najednou uviděla lidskou hlavu. V díře byla schovaná mladá žena a usmívala se na mě.

„Ještě zaštěkej!“ pobídla mě a já se dala do štěku. Za odměnu jsem pak dostala malou krabičku. Možná si říkáte, že je to podivné. Proč by pejsek dostával krabičku? Co s ní bude dělat?

To je jednoduché! V krabičce má pejsek svou odměnu – můžou to být granulky, psí salám, sýr nebo masíčko. Cokoliv co má daný pejsek rád se dává do krabičky a figurant mu to na konci tréninku poskytne jako odměnu. Někteří pejsci dostávají i hračky, ale já mám nejraději párečky, to je jasné!

Sním svou odměnu a poté odcházím ze sutiny a figurant se znovu schová, protože po mě jde cvičit další pejsek. Takto se v trénování střídáme, máme jasně daný rozvrh – skoro jako ve škole.

Když odcházíme ze sutiny, jsem na sebe moc pyšná. Přestože jsem si nebyla jistá svým štěkáním, tak jsem situaci vyřešila. Mám ze sebe dobrý pocit a to je také důležitá součást práce záchranářského psa.

II. ODDÍL KNIHY

Tento oddíl knihy je věnován čtenářům, kteří se chtějí dozvědět více o záchranné kynologii a zároveň sdílet s dětmi radost ze stejné knihy. V tomto oddíle se dozvíte o specifikách tréninku záchranných psů, jejich využití a vlastnostech. Také se dozvíte o příbězích konkrétních psích kamarádů, s nimiž se děti seznámily. Jejich příběhy nám totiž vyprávěli sami kynologové z organizace SAR-DOG, která se výcvikem záchranných psů zabývá.

Několik slov o vyhledávání osob s využitím záchranných psů

Čich je pro psa nejdůležitějším smyslem, díky němuž se orientuje ve světě. Psy mají mnohonásobně vyšší počet čichových buněk než lidé (220 miliónů, oproti lidským 10 miliónům) a právě z toho důvodu se psy využívají na nejrůznější pachové práce.

Jednou z těchto pachových prací je právě vyhledávání osob. Existuje více typů vyhledávání, záleží na charakteru dané události a prostoru v němž se pes pohybuje. Rozlišujeme sutinové vyhledávání, lavinové vyhledávání a vyhledávání osob v plochách (například lesní porost aj.). Existují i záchranné práce na vodě s využitím záchranných psů, ale ty jsou velmi specifické (soustředí se především na vyhledávání neživých osob či aktivní záchranu za pomoci psa). Pro každý tento typ se využívá také rozdílný výcvik, o němž se dozvíte dále v textu.

Do obecnějšího pojmu pachových prací můžeme zařadit například také „nosework“, v němž se pes specializuje na vyhledávání konkrétního pachu (např. pomeranč, čaj, skořice, ale mimo jiné se tímto způsobem mohou vyhledávat drogy, výbušniny a další).

Všechny typy těchto prací zahrnují velmi dlouhý a namáhavý výcvik. Pes při něm rozvíjí své schopnosti a výdrž. Práce je pro psa psychicky i fyzicky velmi náročná. Ve výcviku je tedy zásadní role člověka (psovoda), který psa citlivě cvičí a dovádí k úspěchům.

Psy se v současné době využívají i pro další specializované práce (obranu, hlídání objektů aj.). Na druhé straně pomyslné hranice existují psy, kteří jsou pořízováni do domácnosti jako společníci. To ovšem neznamená, že tato hranice není prostupná – i pes v domácnosti potřebuje určitou formu „práce“ nebo činnosti, která jej stimuluje (procházka, psí hlavolam, cvičení aj.). A stejně tak to neznamená, že pracovní pes nemůže být společníkem a žít s psovodem ve společné domácnosti. Pracovní pes se často stává rovnocenným partnerem

psovoda a v rámci každé práce se psem jde především v první řadě o budování společného vztahu psa a člověka.

Lidé a psi tvoří tým – v tomto smyslu je můžeme nazývat již týmem záchranným. Nalezení ztracené osoby nezávisí pouze na schopnosti psa detekovat lidský pach, ale také na schopnostech psovoda a na spolupráci složek integrovaného záchranného systému.

Kynologové působící pod IZS jsou členové kynologických skupin, které se liší svým působením a také organizační strukturou. Kynologické skupiny specializující se sutinové vyhledávání svolává Operační a informační středisko ředitelství hasičského záchranného sboru ČR nebo územně příslušné operační a informační středisko záchranného sboru kraje na základě seznamu držitelů atestů.⁸⁷

Držitel kynologického atestu musí splňovat dané kvalifikační požadavky pro psovoda a jeho psa vydané generálním ředitelstvím HZS ČR. Po kontaktování člena dané kynologické skupiny psovod sdělí, zda je schopen nasazení/výjezdu (jedná se především aktuální zdravotní stav kynologa a psa, okamžitá dostupnost).

Do záchranných prací se ovšem neřadí jen profesionální kynologové z IZS, ale také kynologové působící jako dobrovolníci. Pokud je kynolog dobrovolníkem, zaměstnavatel je povinen dát pracovní volno v nezbytně nutném rozsahu z důvodu obecného zájmu a zaměstnanci bude zároveň poskytnuta náhrada mzdy ve výši průměrného výdělku, zároveň však bude zaměstnavateli refundována mzda z důvodu vzniklé škody ztráty zaměstnance. Složka v níž působí dobrovolní kynologové je například Svaz záchranných brigád kynologů ČR. Dalšími dobrovolnými organizacemi zabývajícími se vyhledáváním za použití záchranných psů jsou SH ČMS – Sdružení hasičů Čech, Moravy a Slezska, KZJ ČR – Kynologická záchranná jednotka ČR, SIRIUS – Záchranná kynologická organizace, SAR-DOG.CZ aj.

V rámci dobrovolných kynologických složek je možnost začlenění kynologa do tréninku a následného nasazení. Díky tomu se pak může zvýšit počet psovodů v rámci dané záchranné akce, a tím zvýšit pravděpodobnost nalezení hledané osoby nebo hledaných osob. Dobrovolníci nemusí být zároveň držiteli kynologických atestů, ale plní se svými psy zkoušky dle zkušebního řádu SZBK ČR (například zkouška záchrannářské způsobilosti, zkouška

⁸⁷ Obdobným způsobem svolávání kynologických skupin provádí také PČR v rámci kynologů specializujících se na plošné vyhledávání.

záchranných prací, zkouška terénního vyhledávání, zkouška záchranného stopování, zkouška vodních prací, zkouška lavinových prací a další).

Nález hledané osoby je ovšem závislý na mnoha proměnných, zejména na práci kynologa a psa, na spolupráci integrovaného záchranného systému, aplikování určité metodiky záchranných prací a v neposlední řadě také na okolních jevech jako např. počasí, čas, terén či únava psa.

ROZLIŠENÍ ZÁCHRANNÝCH PRACÍ

V České republice se záchranářští psi využívají především pro plošné vyhledávání (lesní porost, nepřístupné terény aj.), sutinové vyhledávání (zřícení budov, sutiny po požárech aj.) a v zimních měsících také lavinové vyhledávání. Čeští psovodi jsou také nasazováni v mezinárodních záchranných operacích (například Turecko).

Pro provádění záchranných prací jsou třeba již zmíněné zkoušky, ale také dobrý fyzický stav psovoda i jeho psa.

SUTINY

Kynologická skupina se využívá především u zásahů, při nichž je podezření, že se ve zříceném objektu vyskytuje jedna nebo více osob a jejich pozici nelze přesně určit. Hlavním úkolem na místě zásahu je tedy především nález živých osob v případech zasypaní sutí, troskami budov či jiným materiálem, vyhledávání osob, které jsou uvězněny při rozsáhlých dopravních a leteckých nehodách či prohledávání nepřístupných míst (například otvory, jámy, šachty, sklepy, atd.). Vyhledávání mrtvých osob je poměrně náročné, protože pachy člověka několik minut či hodin po smrti se mění. Škála nejrůznějších pachů, které si pes musí osvojit je tedy neobyčejně rozsáhlá a pes musí také umět odlišit případné lidské ostatky od zvířecích. Tento typ je řazen mezi specializační pachové práce.

Pes pohybující se v sutině musí být v perfektní fyzické kondici a mít dobrou výdrž, protože samotný pohyb v troskách je náročný, jedná se především o přelézání podlézání, balancování, chzení po nestabilním nebo kluzkém povrchu. Pes by se také neměl bát například tmy nebo zvuků, které mohou být se sutinou spojeny (vrzání plechů, pohyb betonů...).

Časové bloky, v nichž pes hledá musí být prokládány náležitým odpočinkem. V sutinách je také stěžejní ovladatelnost psa, může se stát, že sutina není stabilní a existují v ní určité no-go zóny, pokud pes není dostatečně ovladatelný, mohl by se zranit nebo dokonce přijít o život. Pes se na sutiny nasazuje bez obojku, záchranářské dečky, identifikační známky a jiné výstroje, která by mohla způsobit zachycení psa na sutinách, pokud však pes míří do obzvláště nebezpečné oblasti, je vhodné použít vodítko. Pokud se v místě nasazení vyskytuje velké množství ostrých předmětů (například ostré plechy, rozbité sklo), tak by pes měl být vybavený ochrannou obuví. Po každém nasazení se pes prohlédne, zda není zraněný. Za optimálních podmínek je pes schopný 4-hodinového nasazení s následným 4-hodinovým odpočinkem v opakujícím se cyklu po dobu 5-ti dní⁸⁸. Unavený pes je při vyhledávání nespolehlivý a nebude schopen plnit své úkoly. Kynologická skupina se nasazuje tak dlouho, jak dlouho je to potřebné. Kynolog plní jiné úkoly (pomoc při odklizení sutin aj.) pouze v případech, že již není nutné provádět další vyhledávání v sutině.

PLOCHY

Plošné vyhledávání je hojně využívané na území ČR. Do hledání po ztracené osobě se zapojuje více psovodů, kteří si konkrétní oblast rozdělí na tzv. sektory. V nich pak působí jednotliví psi, kteří soustavně prohledávají oblast a detekují lidský pach. Soustředí se na jakýkoliv lidský pach, proto se může stát, že pes „označí“ i osobu, která není hledaná. Pro efektivitu práce je jednodušší nechat psa hledat jakéhokoliv člověk, nikoliv konkrétní osobu, protože by to prodloužilo záchranný řetězec (například každý pes by musel očichat a imprintovat si pach konkrétní hledané osoby). Jakmile pes najede osobu, označí ji stejným způsobem (štěkáním nebo nálezku, což je malý váleček visící psovi na obojku, pes ho uchopí do tlamy a vrací se k psovodovi, kterého pak dovede zpět k figurantovi). Po nalezení osoby následují další činnosti, mezi něž patří nahlášení místa nálezku veliteli, spolupráce s dalšími složkami IZS, první pomoc a eventuální transport osoby.

LAVINY

Lavinovým výcvikem a vyhledáváním se zabývá především Horská služba ČR. V rámci víc cviku lavinových psů se využívají především zkoušky nebo lavinové kurzy. Tyto kurzy se

⁸⁸ *Metodika sutinového vyhledávání s využitím záchranných psů*, kol. autorů odborné kynologické komise MV-generálního ředitelství HZS ČR.

mohou konat i v zahraničí, psovodi mají tak možnost načerpat cenné zkušenosti i mimo české hory. Psi jsou cvičeni nejen k vyhledávání osob pod lavinou, ale je také časté spojení činnosti s vyhledáváním v plochách, takže v českých horách je statisticky více případů ztracených osob než osob zavalených lavinou. Pes je schopen identifikovat člověka až 5 m hluboko pod sněhem, výrazně tak zefektivní práci a zkracuje čas záchrany a tím i zvyšuje šance na přežití postižené osoby nebo osob. Plochu o velikosti 1 hektaru zvládne bez prohledat za 20 minut.

Při této práci je klíčová fyzická stránka psa. Pes se adaptuje na horské prostředí již v útlém věku, štěně se pohybuje v horském terénu se svým psovodem a tím se nejen přizpůsobuje horskému vzduchu, ale také zvyšuje svou fyzickou zdatnost.

ZÁSAH

Zásah v rámci kynologické skupiny je záležitostí především skupinovou. Na místo zásahu je člen kynologické skupiny zpravidla přepravován prostředky určité složky integrovaného záchranného systému, nejčastěji však HZS ČR. Po příjezdu na místo zásahu se kynolog nejprve ohlásí u velitele zásahu a prokáže se platným průkazem držitele kynologického atestu (dle typu práce).

Z důvodu usnadnění komunikace se z přítomných kynologů určí vedoucí kynologické skupiny, který komunikuje s velitelem zásahu a předává informace potřebné k nasazení psů a informace o výsledku nasazení. Ke kynologické skupině jsou také přiřazeni hasiči, kteří kynologům pomáhají nebo je doprovázejí. Nasazení kynologické skupiny je možné až po likvidaci bezprostředního sekundárního nebezpečí (například požáru, úniku plynu z poškozených rozvodů, elektrická instalace pod napětím atd.)

Pokud kynolog vyhodnotí, že pes označil místo nálezů osoby, oznámí tuto skutečnost svému přidělenému veliteli. Pozice osoby může být i pouze pravděpodobná (záleží na klimatických podmínkách, práci psa aj.) v takovém případě je možné takzvané „překrytí“ neboli posláni dalšího psa na místo určení a ověření „správnosti“ nálezu.

Ukončení nasazení záleží především na konkrétním kynologové nebo vedoucím kynologické skupiny či veliteli zásahu. Ukončení může mít více důvodů, závisí například na fyzické připravenosti psa, zranění psa nebo psovoda, vyhodnocení nebezpečného místa či na

celkovém ukončení záchranných prací. Po ukončení nasazení je kynolog nebo velitel kynologické skupiny povinen vytvořit písemný zápis o výsledku nasazení psa.

JAKÝ PES JE PRO ZÁCHRANÁŘSKOU KYNOLOGII NEJLEPŠÍ?

V záchranné kynologii se uplatňuje velká škála plemen, neexistuje žádné doporučené plemeno, které by se hodilo výhradně na záchranné práce. Často se používají všeobecně využitelná pracovní plemena, ale každé plemeno má svá specifika, stejně jako každý konkrétní pes má své konkrétní vlastnosti, kterému mohou v práci pomoci.

Některá plemena jsou ovšem využitelnější než jiná, záleží především na již zmíněných vlastnostech. Můžeme se za měřit například na čich či fyzické znaky jako je například vytrvalost, síla, energičnost, stavba těla a další. Mezi základní kritéria, která by měl záchranný pes splňovat patří: fyzická a psychická odolnost, pevné zdraví, dobrý čich, a v neposlední řadě by pes neměl být příliš bázlivý ani agresivní vůči lidem či jiným zvířatům. K vyhledávání se nejčastěji používají psi jako jsou němečtí, belgičtí a švýcarští ovčáci, border kolie, labradorští a zlatí retrievři. Pohlaví psa záleží čistě na preferenci a výběru psovoda.

JAK PROBÍHÁ VÝCVIK ZÁCHRANÁŘSKÉHO PSA?

Výcvik záchranného psa je dlouhodobá záležitost. Je tedy důležité mít především trpělivost a žádné výcviky neuspěchat. Aby měl pes chuť do práce, je důležité dávat psovi dostatečnou odměnu a hlavně odpočinek. Pes se ve výcviku zaměřuje nejen na specializační práce (vyhledávání osob), ale také na „běžné“ úkony. Měl by ovládat základní poslušnost a mít vazbu na svého psovoda. Základní a klíčová věc je pak pro záchranného psa nácvik nalezení osoby v různých situacích (ležící osoba, osoba ve výšce, stojící nebo chodící osoba) a její „označení“.

Existují různé druhy značení, například štěkání, hrabání, značení tělem, nálezkou atd. Nejčastěji se užívá značení štěkáním, protože se tímto nejsnadněji detekuje místo, na němž se osoba nachází. Štěkání u osoby probíhá tak, že po nalezení pes štěká a vyčkává u ní. Štěkání může probíhat i opačným způsobem, pes štěká u psovoda a dovede jej na místo. Využívanější způsobem je štěkání u osoby, protože je nejen efektivnější, ale zároveň eliminuje prostor vzniku potenciálních chyb (například, že pes ztrácí cestu a sekundárně dohledává osobu).

Na začátku výcviku se soustředíme především na motivaci psa. Začíná se již od štěnat, ale i pro dospělé psy nemusí být jejich věk limitujícím činitelem počátku záchranného výcviku.

Při výcviku se využívá přirozené činnosti psa, hledání je totiž pouze sledování určitého pachu, což je dovednost daná přírodou. Záchranář ti psi se tedy naučí detekovat lidský pach, ale také je naučit, aby ignorovali jiný pach, zejména zvěře (potlačovat tak jejich lovecké pudy). Začátek výcviku je tedy spojen s činností detekce pachů, ale také a s komunikací člověka a psa, v tomto případě především figuranta. Figurant je člověk, který pomáhá ve výcviku. V této práci je zde klíčovou postavou. Figurant má za úkol udržet pozornost psa, nalákat ho na sebe, vyprovokovat ke značení, nenechat její odejít pryč a vytvářet tak pozitivní a pevný vztah k nalézanému člověku.

V počátcích výcviku se figurant nenachází daleko, pouze se pohybuje směrem od psa (odbíhací hra za cizí osobou), provokuje jej ke hře s hračkou nebo mu ukáže jinou odměnu (jídlo). Záleží na tom, co více zvyšuje u psa motivaci. Pes poté vyběhává za figurantem, označí jej (například štěkáním) a za odměnu dostane buďto hračku, nebo jídlo. Tato činnost se pak dále ukotvuje, vzdálenosti se prodlužují a postupně se prodlužuje i časový interval hledání nebo počet figurantů.

Zkušenější pes zvládne hledat více figurantů naráz, delší dobu, je fyzicky i psychicky zdatnější. U začátečníků se objevuje rychlá únava, především protože ještě nejsou zvyklí na spojení psychické a fyzické práce. Je tedy potřeba trénink neuspěchat, snažit se dát psovi, to co v dané chvíli potřebuje (to ostatně platí pro jakoukoliv práci se psem).

Pro psa je důležitý charakter situace, nacvičují se různé polohy při označení, ale také různé situace, ve kterých se figurant nachází. Pro psa může být i rozdílná situace v oblečení figuranta, jeho zahalení, rušivém prostředí, nebo tom, že při „schování“ pes figuranta nevidí. Složitosti situace pak ovlivňují také terénní prvky, denní doba, vítr nebo počasí. Situace se pak může ztěžovat například i zvýšením počtu štěknutí. Tréninky je třeba upravovat podle individuality psa. Pokud má pes nebo štěně dobře upevněné hry v počátcích tréninku, zvládá je ve všech možných variantách, je možné zvýšit náročnost a přesunout se k rozsáhlejšímu hledání.

K rozsáhlejšímu hledání patří takzvané sektorové pátrání. To je založeno na práci týmu kynologů, který prohledává zadaný terén o velké rozloze. Psovodi se snaží uplatňovat postupy

pátrání, které by se využívali v reálném nasazení. Je tedy nutné si určit velitele nebo vedoucího zásahu, který následně rozdělí hranice sektoru a ty si pak kynologické týmy rozdělí, označí v mapě nebo GPS. Psovod se dostane do terénu, prohledá jej podle závislosti na okolnostech (vítr) a zaznamená místa, kde pes označoval nebo jevil o něco zájem, zároveň zaznamená i místa která potencionálně neprohledal. S velitelem zásahu se domlouvá vysílačkou, prohledává systematicky terén předem danou strategií a pomocí GPS navigace. Výsledky hledání poté hlásí veliteli zásahu.

Tato komplikovanější podoba tréninku je užitečná především při nácviku vyhledávání na plochách, při přípravě na atesty a zkoušky a pro přípravu na praktické nasazení.

Na otázky ohledně výcvik u záchranných psů jsme se zeptali také několika psovodů, kteří působí v organizaci SAR-DOG. Odpovídali nejen na otázky ohledně výcviku, jejich organizace, ale také se zabývali obecným soužitím psa a člověka.

V malém těle plno energie, popisuje psovodka Lenka Havelková psa Cookieho

Lenka Havelková je psovodka z organizace SAR-DOG, věnuje se hledání osob na plochách a v sutinách. Představila nám psa Cookieho a jeho začátky v oblasti záchranných prací.

V první řadě nám prosím představte vašeho psa a prozrad'te nám, jak dlouho se této aktivitě věnujete?

Cookie je dvouletý Parson Russell Terier. Je to lovecké plemeno, jeho rodiče se tomu aktivně věnovali, což mu možná dává i malou výhodu při hledání v lese. Začali jsme s tréninkem zhruba kolem 9. měsíce. Nezačali jsme samozřejmě hned prací, ale první příšla socializace a hry, díky nimž štěně pochopí, že je v kontaktu s lidmi a je za to také odměňován. To je předstupeň hledání, pejsek se teprve učí, jak to celé funguje. Poté už přišel takový základní level, nejdříve se hledá člověk, o kterém pes ví, vidí ho odcházet. Cookiemu to chvíli trvalo pochopit, ale jakmile věděl, o co běží, stačilo to již spojit se štěkáním. Označit figuranta zvládl už na druhé lekci. Samotnou mě to překvapilo, v jeho případě štěkání bylo bez problému, možná měl trochu problém s hlasitostí. Takto to může znít jakože je bezchybný začátečník, ale v případě Cookieho je problém, že je hodně excitovaný.

Vidíme, že je Cookie velmi učenlivý pes, jaké vlastnosti mu pomáhají při jeho práci?

Cookie má sedm kilo, v kohoutku má 36 centimetrů. Jeho stavba mu pomáhá třeba v sutinách – když jsme trénovali ve vybydlené budově, tak jsem jej posílala po dřevěných vachrlatých schodech, po kterých se velcí psy báli chodit. Cookie je ale bez problému vyběhl. U velkých psů je v podobných situacích u nestabilního povrchu problém jejich vlastní váha. Ten pes si je sám vědom váhy a nakládá s tím. Další věc je, že Parson Russell teriér je lovecké plemeno, takže Cookie rychle pochopil, že si věci musí řešit sám. Tady se objevuje také velký rozdíl mezi plochami a sutinami. V plochách se Cookie více spoléhá sám na sebe. Psi se v rámci tréninku velmi rychle učí, často rychleji než jejich psovodi. (smích)

Z hlediska velikosti je i pro nalezenou osobu trochu pozitivnější, že ji najde spíše malý pejsek, protože někteří lidé mají se psů strach. Představme si třeba že by figuranta našel velký ovčák – rozhodně by u něj budil větší hrůzu. I kdyby se ztratilo dítě, tak by mu asi méně vadilo, že ho najde malý pejsek, který navíc vypadá jako od Seznamu.

Jaké pro psa byly úplné začátky? Je možné, že s něčím měl problémy nebo naopak v něčem opravdu vynikal?

Cookie je hodně energický, do všeho se vrhá po hlavě. Někdy je to dobré, někdy je to špatné. Zároveň, jak jsem již řekla, rychle se učí, štěkat na figuranta zvládli již na prvním tréninku. Velmi rychle pochopil, o co se jedná. V té práci mu trochu pomáhají i jeho genetickým předpoklady, jeho velmi vysoká míra energie a také to že spolu máme dobrý vztah. Základem práce psovoda je mít dobrý vztah se psem, protože pokud to tak není, tak se na sebe navzájem nemůžete spolehnout.

Jak trénujete záchranářské hledání v současné době?

V současné době jsme měli od záchranářiny na chvíli pauzu, ale na psovi je vždy vidět, jak moc potřebuje práci. Cookie hodně rozlišujeme mezi procházkou, hraním a hledáním. Každé má své výhody, ale hledání je prostě práce a tu on miluje. I když se řekne slovo „práce“, tak on ví přesně, co to znamená. Tréninky posilujeme nejen v rámci organizace SAR DOG, ale také například v rámci rodiny či s přáteli, kteří nám pomáhají v rozvíjení Cookieho.

Pes musí mít z práce radost, ale to je především na jeho pánovi, říká psovodka Jana Volková

Jana Volková působí v organizaci SAR-DOG.CZ a HZS Příbram. Se svými psy se soustředí především na plošné vyhledávání a nasazení do praktických zásahů.

Představte se nám, jak dlouho působíte v organizaci a jak dlouho cvičíte se svými psy?

Se svým prvním psem Ellou cvičím od roku 2017 v organizaci SAR-DOG s výcvikářem Martinem Brandnerem. Působím také v další organizaci, která se zabývá záchrannou kynologií, a tou je HZS Příbram. Tam se zabýváme především přípravou na praktické nasazení. S druhým psem, Aninkou, cvičím od jejích tří měsíců, tedy od roku 2021. Na začátku výcviku cvičíme velmi lehce, jde především o motivaci pejska k práci a o socializaci.

Motivace je určitě důležitou součástí práce psovoda, jaké další věci jsou v této práci důležité?

V první řadě si myslím, že nezáleží na rase psa. Každý pes, který je ochotný pracovat pro svého pána a má motivaci, chuť (a psovod má zkušenosti), tak je vhodný. A co by měl mít pejsk do vinku? Tak určitě by měl mít hodně energie, to je vždycky lepší i pro motivaci. Pes musí mít z práce radost, ale to je především na jeho pánovi. Psovi také pomůže určitá sportovní konstrukce i další genetické předpoklady.

Jak je náročné cvičit dva psy současně?

Je to výzva, ale přiznám se že si to docela užívám. Především v začátcích to ale bylo velmi těžké, nejvíce věci se totiž učí především psovod, nikoliv pes. Když máte dva psy, snažíte se jim stejně věnovat a snažíte se také nesrovnávat – co umí ten první lépe, jaké má špatné vlastnosti a naopak. Psovoda by takové věci neměly ovlivňovat. Měl by se dívat na každého psa individuálně, každý má jinou povahu, jiné dispozice a jinou chuť k práci. A právě proto se s nimi musí pracovat úplně jinak.

Jste u HZS Příbram a často se účastníte zásahů nebo praktických cvičení, jaká jsou specifika při hledání v plochách a jak vypadá hledání v praxi?

U zásahu to vypadá tak, že člověk dostane nějaké prvotní informace, poté jede na místo, na které ho svolají a tam dostane další informace. Psovod v tuto chvíli již přesně ví, co má dělat, je ovšem nutné dobře vyhodnotit situaci. Člověk i pes může být unavený, je důležité tedy zvážit, na co si mohou troufnout. V rámci praktického zásahu se na všem dá domluvit, spolupracovat. Nejedná se o zkoušku nebo závod, zde se to řídí jinými pravidly, jde především o komunikaci.

A poté se vyhledává. Člověk musí být samostatný při pohybu v terénu, ale zároveň hraje se psem za jeden tým. I v rámci celého zásahu se pracuje jako jeden tým, člověk se může spolehnout jeden na druhého (a především na velitele). I pokud by nastala situace, že si psovod není jistý, zda se osoba nachází na místě, které označil pes, je možné místo překrýt dalším psovodem. Ve finále je toto pro mě mnohem klidnější práce, než byly například zkoušky. Myslím, že to je dáno právě tím, že pracujeme týmově. Hlavně vím, na čem jsem, mám přesné instrukce, to je základ.

Říkáte že se jedná o klidnější práci, je pro vás ještě klidnější záležitostí pouhý trénink se psem? Chová se pes jinak na reálném zásahu a jinak na tréninku?

Tréninky probíhají jinak než zásahy. Je nutné říci, že než se člověk dopracuje k zásahu nebo tedy k nasazení do praxe, trvá to mnoho let. Ano, opravdu se zde pohybujeme v časovém rozmezí let. Je to zkrátka náročná činnost, léta dřiny, ale i radosti.

Často trénujeme na kratší „časovky“, protože je na tréninku více psovodů, na každého by tedy nevyzbylo dostatek času. Je to poskládáno tak, aby si pejsci zahledali, ale zároveň na místě nemůžeme být celý den, to prostě nejde. Tím, že je trénink ovlivněný časem, tak i sám pes pozná, že je nějak omezený (například můj pes více „lítá“, snaží se práci do jisté míry „zrychlit“). Ví, že v rámci deseti minut musí najít třeba tři figuranty. To je hlavní rozdíl, protože když se chodí v praxi na zásahu „sektory“ (rozdělené úseky lesa přidělené jednotlivým psovodům) pes se nesmí vysílit. Zkušený pes pozná situaci podle chování psovoda (někdy třeba i podle jeho oblečení) a chová se jinak. Když se začne pátrat, tak šetří síly, a když se dostane do pachu, tak zrychlí. Poté, co se člověk najde nebo když pach pomine, tak pes zase jde do low-energy módu. Je opravdu pozoruhodné, jak psy pracují.

Výcvik záchranného psa leží především na figurantovi, popisuje výcvikář Martin Brandner

Martin Brandner je zakladatelem organizace „SAR-DOG škola nejen pro psy“, která se zabývá výcvikem psů se zaměřením na vyhledávání osob. Mimo jiné vyučuje také dovednosti a manipulaci se psem pro běžný život, vede specializační kurzy, pořádá přednášky a workshopy. Je také zakladatelem projektu „Hledání psiho světa“, v němž je kynologie přibližována široké veřejnosti.

Představte nám organizaci SAR-DOG a něco o sobě. Jak dlouho se věnujete výcviku záchrannářských psů?

V roce 2013 jsem založil organizaci SAR-DOG. SAR-DOG je škola pro psy, ale také pro jejich psovody, to máme ostatně i v názvu „SAR-DOG škola nejen pro psy“. Necvičíme tedy jen psy, ale především jejich majitele, protože často není problém u psa jako spíš naučit lidi správně s ním pracovat, pochopit určité zákonitosti výcviku a společného soužití lidí-psovodů s jejich pejskem.

My se nyní věnujeme všeobecnému výcviku psů, ale začínali jsme se zaměřením pouze na záchrannářské psy a postupně své pole působnosti rozšiřovali. Metody záchrannářského výcviku jsou ale uplatnitelné i v každodenním životě, například pro pejsky, kteří jsou bázlivi, tak se při výcviku naučí, že lidé jsou ve skutečnosti fajn, protože se u nich dostává odměna. Dále psy připravujeme na zkoušky nebo pro sportovní účely. V záchrannářském kynologickém sportu se dá i soutěžit a skládat zkoušky a poté vrchol záchrannářiny je příprava psů na reálné praktické nasazení.

Kromě tohoto odvětví se věnujeme také dalším pachovým pracím – noseworku. Jedná se o detekování vzorků konkrétního pachu, například skořice, pomeranče, čaje či čehokoliv jiného. Seznamujeme také kynology se základní poslušností a dovednostmi pro běžný život nebo pro sport. A dále řešíme problémové chování, mimo jiné máme také socializační školku pro štěňata nebo pro pubertáky. Jedna z dalších věcí, co cvičíme, je také manipulace se psem, při níž učíme majitele, jak se se psem správně zachází (například ošetření na veterině).

Já osobně se psy pracuji již od roku 2003. Této škole se věnuji na plný úvazek, ale ve volném čase jsem také výcvikářem Záchranné brigády kynologů Královehradeckého kraje, pak jsem

velitelem Družstva záchranných psů SDH Liteň a jsem členem Československé etologické společnosti.

Jaká jsou specifika výcviku záchranného psa oproti „běžnému“ výcviku?

Výcvik záchranného psa je postaven na tom, že se snažíme aby pes „měl rád lidi“, to znamená že očekává od lidí nějakou odměnu, kterou spojuje s příjemným prožitkem. Různé pachové práce se cvičí v obecném smyslu podobně – pes přijde k člověku nebo k předmětu, ucítí pach a dostane odměnu. To je jedna z variant, ale je dobré mít na paměti emoční stránku psa.

Když pes najde člověka, vyplaví se mu určité emoce a pes si toto chování zapamatuje. Na tréninku vyhledávání tedy hlavní práci se psem odvádí figuranti. Ti musí umět ve správný okamžik odměnit a správně vyhodnotit situaci. Například, když je pes již unavený a nejde mu štěkat, odměním ho hned za první zvukový projev, nikoliv za sérii únavného štěkání.

Oproti běžnému výcviku se to liší především v tom, že výcvik jako takový leží na figurantovi a na někom, kdo výcvik řídí (pozorovatel, trenér aj.). Psovod tuto situaci může nastavovat podle vlastních potřeb, aby zvýšil šanci psa na úspěch. Je důležité, psa „nachytat“, když je úspěšný, tedy odměnit požadované chování.

Potřebujeme tedy, aby pejsek byl navázaný na pomocníky. Když bychom to srovnali s poslušností, tam je to naopak – pes vnímá především svého psovoda, nikoliv své okolí nebo další lidi, co se na tréninku nachází. Je to tedy převrácený algoritmus.

Na jaké důležité věci nesmí psovod při práci se psem zapomenout?

Nesmí zapomenout na to, že to je zvíře a že prostě tak jako člověk může každý den prožívat jinak – někdy má lepší den, jindy horší. Psovod s tímto faktem musí umět pracovat. Úkoly a kritéria, které psovi nastavuje, musí být nastoleny citlivě a jemně. Představme si to jako schody, pes v tréninku nedělá skoky po velkých schodech, ale přesouvá se menšími krůčky (zde taková fráze opravdu platí). Mezery mezi jednotlivými „levely“ nesmí být moc velké, aby je pes zvládl. Raději více „malých“ schodů, protože se může stát, že při pohybu po „velkých“ se v určité chvíli zaseknete, nejde se posunout dál a vy se budete muset vrátit zpět.

Další věc je načasování a odměna. Figurant by měl vědět, co má dělat. Když mám například štěně na prvním tréninku, potřebuji citlivého a zkušeného figuranta.

A úplně nejdůležitější věc je, že člověk musí myslet na to, co je pro psa odměna. Nebudu psovi, který neaportuje a nehraje si s hračkami, dávat hračku, ale dám mu například jídlo. A jak poznám, co je pro psa odměna? Stačí vzít do ruky dvě věci – jídlo a hračku – a pro co si pes sám aktivně přijde, tak to je pro něj odměna. Ale nejsou to jen tyto dvě věci. Odměn ve světě má pes mnoho – může to být pach háravé feny, běhání, skákání, kousání klacků a další. Pokud ten pes rád skáče, tak odměna je třeba, že na psovoda skočí. Pro některé psy je odměna i zvuk, respektive spojení zvuku a odměny (například pochvala nebo zatleskání, po němž následuje jídlo nebo kliknutí tkz. „klikrem⁸⁹“).

Povězte nám na závěr něco o svých psech.

Mám velkou psí smečku, má pět členů. V knize se objevuje jedna z nich – Adéla, je to fena plemene belgický ovčák laecenois. Zaměřuji se s ní na vyhledávání v plochách i v sutinách, pracujeme především na upevnování motivace – u ní je problém, který jsem popisoval v předešlé otázce. Musíte zkrátka psovi ve správnou chvíli nabízet to, co chce a potřebuje.

⁸⁹ „Klikr“ je kynologická pomůcka vydávající charakteristický zvuk, který psa na základě podmíněných reflexů učí, že po zvuku následuje odměna.

Závěr

Milé děti,

po dočtení knížky už znáte příběhy Cookieho, Adélky, Baltazara, Elinky a Aničky. Díky nim víte, jak záchranářský pejsek pracuje, cvičí a zdokonaluje se. Viděli jste, že práce psiho záchranáře není jen jedna, ale je jich více. Představili jsme vám psa plochaře, psa sutináře a i začátečníky, kteří se teprve učí, podobně jako vy ve škole nebo školce. Existují i další psi záchranáři, kteří pomáhají například v lavinách nebo na vodě, ale o nich si povíme zase někdy příště. Možná jste si všimli, že tato knížka nebyla věnovaná jen vám, dětem, ale také dospělým. Popovídejte si s nim o vašich psích kamarádech! Celý svět je totiž o hledání – nejenom záchranářském – ale také o hledání informací. Podívejte se společně na příběhy psích záchranářů, jejich fotografie a ptejte se na otázky, co vás zajímají!

Milí dospělí,

cílem této knihy bylo mimo jiné otevřít nové možnosti nahlížení na práci se psem. Některé části výcviku záchranářských psů jsou všeobecně uplatnitelné a dají se aplikovat i na každodenní život. Svět záchranářské kynologie je světem veřejnosti méně otevřeným, proto je tato publikace určena širší veřejnosti a širšímu poli čtenářů (od dětí až po dospělé). Dobře víme, že děti i dospělí na text kladou jiné nároky a hledají v něm rozdílné prvky. Tyto dvě strany ale spojuje touha po informacích, kterou podáváme formou přijatelnou pro oba typy čtenářstva. Druhý oddíl knihy s populárně naučnými texty dokresluje jednotlivé příběhy psů a dává vám možnost spojovat. Spojovat svět dospělých a dětí skrze jedno stejné téma – téma psích záchranářů. Popovídejte si s dětmi o jejich osudech, odpovídejte na (jistě zvědavé) otázky a především se bavte!

Pokud jsou dětské otázky až moc zvědavé, neváhejte navštívit stránky organizace SAR-DOG.CZ nebo webové stránky Sdružení záchraných brigád kynologů, kde se můžete dozvědět o záchranářské kynologii více.

Pes a psovod hledají společně jako tým. Hledejte společně odpovědi stejným způsobem – jako tým – a spojíte tak dva světy, svět dospělých a svět dětí.

Primární literatura:

Benešová, Petra, Eva Sýkorová, Dita Neudeková, Šárka Filipová a Žaneta Kögler.

Proč psi jezdí do práce?, aneb, Psi profese, jak je (ne)známe. Zlín: Bratrstvo psích tlapek, 2022

Pilátová, Markéta a Marek Ždánský. *Gorili táta v Africe.* Ilustroval Daniel Michalík. Praha: Novela bohémica, 2021.

Sekundární literatura:

Bettelheim, B. *Za tajemstvím pohádek: proč a jak je číst v dnešní době.* Praha: Portál. 2017.

Čeňková, Jana. *Vývoj literatury pro děti a mládež a jejich žánrové struktury:*

Adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež. Praha: Portál, 2014.

Genčiová, Miroslava. *Literatura pro děti a mládež ve srovnávacím a žánrovém pohledu.*

Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984.

Hábová, K.. *Ilustrace pro děti. Nová vlna šedesátých let - inspirace pro současnost?*

Diplomová práce. Praha: PedF. 2008.

Hunt, Peter. *Literature for Children: Contemporary Criticism.* London: Routledge, 1992.

Chaloupka, Otakar, ed. *Čeští spisovatelé literatury pro děti a mládež.* Praha:

Albatros, 1985.

Iser, Wolfgang. „Koncepty čtenáře a koncept implicitního čtenáře“; *Aluze VII*, 2004, č. 2–3, s. 135–143.

Janáčková, Blanka. *Literatura pro děti a mládež v datech.* Ústí nad Labem: Univerzita J.E.

Purkyně v Ústí nad Labem, 2004.

Kopáč, Radim. *Česká literatura pro děti a mládež (2000-2011): Czech literature for children and young people (2000-2011) = Tschechische Kinder- und Jugendliteratur (2000-2011).*

Praha: Ministerstvo kultury České republiky, 2012.

Lukavská, Jana Segi (ed.), *Dítěti vstříc. Teorie literatury pro děti a mládež.* Praha:

Host. 2018.

Reissner, Martin. *Literatura pro děti a mládež 2016.* V Brně: Moravská zemská knihovna, 2016.

Reissner, M. *Proměny literatury pro mládež*. Brno: MU, 2006.

Rose, Jaqueline. *The Case of Peter Pan or: The Impossibility of Childrens Fiction*. London: Macmillan, 1984.

Toman, Jaroslav. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury*. České Budějovice: Pedagogická fakulta JU, 1992.

Urbanová, Svatava. *Literatura pro děti a mládež na začátku tisíciletí: kontexty, problémy, trendy*. Praha: Obec spisovatelů, 2009.

Williams, Gurney: *Introduction to Childrens Literature*. New York: McGraw-Hill, 1979.

Výchozí literatura pro praktickou část:

Jančaříková, Kateřina. *Záchranářská kynologie: teorie, data, zkušenosti*. Praha: Plot, 2019.

Filipová, Eva, Kristýna Machová, Ivona Svobodová, et al. *Vyhledávání pohřešovaných osob*. V Praze: Česká zemědělská univerzita, 2021.

Metodika sutinového vyhledávání s využitím záchranných psů, kol. autorů odborné kynologické komise MV-generálního ředitelství HZS ČR.

Online zdroje

Foucloult, Michael. *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings*, 1977. [cit. 2023-04-20]. Dostupné z: <https://monoskop.org/images/5/5d/Foucault_Michel_Power_Knowledge_Selected_Interviews_and_Other_Writings_1972-1977.pdf>.

Lukavec, Jan. Česká scéna non-fiction knih: kondice, slabiny, výhledy, 2017. cit. 2023-04-20]. Dostupné z: <<https://www.czechlit.cz/cz/feature/ceska-scena-non-fiction-knih-kondice-slabiny-vyhledy/>>

Fotografie konkrétních psů, podle nichž vznikaly ilustrace:

Pes Cookie:

Fena Adéla:

Pes Baltazar:

Fena Elinka:

Fena Anička:

Fotografie psůvodů, kteří se účastnili rozhovorů

Lenka Havelková a Martin Brandner

Jana Volková

Fotografie jsou publikovány se svolením organizace SAR-DOG a jejími členy a se souhlasem autorky fotografií Jany Volkové
Autorem ilustrací v praktické části diplomové práce je Štěpánka Luhanová.